

Dragana Antonijević*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

dantonij@f.bg.ac.rs

**Bečki haustori u sumračnoj viziji
Darka Markova***

Apstrakt: U radu je analiziran roman „Sumrak u bečkom haustoru 2 (Baba Boska)“ (2013) Darka Markova, pisca-migranta iz Beča. Roman se bavi opisom načina života i kulturoloških karakteristika srpskih imigranata u Austriji kroz dve generacije doseljenika – gastarbajtera kao starijeg doseljeničkog sloja iz 70-ih i 80-ih godina XX veka i mlađih, obrazovanih i školovanih ljudi koji su migrirali 90-ih godina XX veka. Kroz naizgled jednostavnu fabulu o bračnim i ljubavnim problemima glavnog junaka – mladog intelektualca iz Beograda koji je u Beč došao 90-ih godina, autor gradi gustu pripovednu mrežu različitih događaja kroz koje prolazi njegov junak, opisujući teškoće prilagođavanja i snalaženja u tuđini. Ukrštajući svoj život sa raznovrsnim likovima, i sam junak doživljava promene u potrazi za smislom života i svojim mestom u tuđem svetu. Darko Markov koristi realistički prosede u opisu likova i njihovih postupaka, oslanjajući se u velikoj meri na istinite ličnosti i stvarne događaje. Njegov mimetički narativni postupak se, stoga, može odrediti kao „faction“ – spoj fikcije i činjenica, obogaćenih brojnim etnografskim opisima osobina, ponašanja, izgleda, govora i vrednosnog sistema gastarbajtera i drugih migranata u austrijskom glavnom gradu. U tom smislu, Markovljev roman određujem kao *etnografsku faksiju* budući da obiluje etnografski relevantnim opisima i temama. Roman je najpre podvrgnut književno-etnografskoj analizi kroz strukturalne elemente kompozicije, a potom antropološkoj interpretaciji nekih tema i motiva, a posebno jezika u socio-lingvističkom smislu važnog etničkog i kulturnog markera, kao i spoljašnjih i unutrašnjih postupaka marginalizacije migranata.

Ključne reči: imigranti, Beč, Srbi, migrantska i migraciona književnost, Darko Markov, Sumrak u bečkom haustoru 2

* Rad je rezultat istraživanja na projektu „Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva“ (177035) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

Karakteristike migrantske proze Darka Markova

...stvarnost nije odvojena od književnosti – zato što stvarnost nije ništa drugo do priče koje o njoj pričamo
Nigel Rapport, 1994, 217

Darko Markov je pisac, pesnik, glumac-amater i vozač taksija u Beču. Prvi put sam ga upoznala 2012. godine kada sam sa saradnicama radila na projektu o kulturnom identitetu naših migranata u Beču, konkretno gastarbajtera, pojmljenih kao prva generacija radnika koji su iz bivše Jugoslavije otišli na privremeni rad u inostranstvo. Od tada smo se sretali i razgovarali više puta u okviru različitih projekata koje sam sa saradnicima realizovala na temu srpske migrantske populacije. Uvek zanimljiv i duhovit sagovornik, izoštrenog posmatračkog dara, pružio mi je niz informacija, priča i anegdota o životu naših ljudi u Beču popunivši, svojim insajderskim uvidom, saznanja do kojih sam dolazila klasičnim antropološkim radom na terenu. Pomagao nam je u povezivanju s drugim našim migrantima tako da smo, vremenom, stvorili mrežu informanata s kojima smo sarađivali u Beču tokom proteklih godina. I, što je takođe važno, pokazao mi je kako izgleda *bečki haustor* u 16. okrugu – taj mračni i stalni pratilac njegovih likova, a možda, čak, i glavni akter njegove proze oličene u dva romana: *Sumrak u bečkom haustoru* (2010),¹ koji već godinama uspešno izvodi i kao monodramu na različitim pozorišnim scenama, i *Sumrak u bečkom haustoru 2 (Baba Boska)* (2013). Slikovitim opisima Markov pruža uvid u široki spektar tipova ličnosti i načina života naših ljudi koji žive u Beču².

Zasnivajući radnju, kako sam kaže, na istinitim događajima i stvarnim osobama, delom na sopstvenom migrantskom iskustvu, pišući o onome što je video i u čemu je učestvovao, uz dodatke fiktivnih elemenata i uz izvesna preinačenja, Markovljevi romani se, po realističkom prosedeu, mogu svrstati u *mimetičku književnost*. No, ne sme se izgubiti iz vida da pisac, iako nastoji da što objektivnije piše, bez ulepšavanja, ipak prolazi „kroz proces selekcije i prezentacije materijala, na šta neminovno utiču njegova sopstvena ličnost i emocije“ (Nic

¹ Po predlošku romana Darka Markova snimljen je film *Sumrak u bečkom haustoru* režisera i scenariste Mladena Đorđevića, u kome jednu od glavnih uloga tumači i sam Darko Markov. Film je premijerno prikazan na ovogodišnjem FEST-u 5.03.2020. Film je na FEST-u nagrađen Nagradom publike uz podršku delegacije EU u Srbiji za najbolji evropski film u Glavnom takmičarskom programu, kao i Politikinom nagradom „Milutin Čolić“ za reditelja najboljeg srpskog filma na FEST-u za „autentičan, iskren i human film o traganju za srećom u doba velikih migracija“. Režiser Mladen Đorđević je nagradu posvetio gastarbajterima.

² O Darku Markovu i njegovom literarnom i dramskom stvaralaštvu pisala sam u Antonijević 2013, a u koautorstvu u: Kovačević i Antonijević 2018 i Antonijević i Rašić 2018.

Craith and Kockel 2014, 694). Markov je na koricama svoje knjige napisao: „Sumrak se bavi kritikom negativnih pojava u društvu i ja se nisam libio da ih predstavim onakvima kakve one jesu“. Birajući, dakle, da istakne izvesne negativne pojave i kritikuje ih, Markov je odabrao određeni ugao posmatranja i razumevanja likova i događaja iz svoje lične perspektive koja nije netačna, ali nije ni sveobuhvatna u smislu toga da postoje i drugačiji vidovi ponašanja i druge tačke gledišta na život i iskustvo migranata.

Markovljevi romani, budući zasnovani na istinitim događajima i osobama, nisu čista fikcija pa se stoga žanrovski mogu svrstati u *faction* – izraz koji spaja fakta i fikciju – budući da je reč o imaginativnom pisanju o stvarnim ljudima i mestima s obiljem etnografskih podataka (Narayan 1999, 134). U takvom načinu pisanja „dolazi do zamagljivanja granica između fakta i fikcije, stvarnosti i imaginacije, ali to nije opozicija između istine i neistine“ smatraju Nik Krajtova i Kokel (Nic Craith and Kockel 2014, 695). U tom smislu piše i Vito Laterca koji takođe podvlači zamagljenost granica između činjenica i fikcije, pri čemu smatra da postoji problematična i upitna opozicija između „istinitog“ etnografskog pisanja antropologa i „izmišljenog“, fikcijskog sveta romana: „Svaka pisana reprezentacija stvarnosti uključice u sebe određeni stepen fikcionalizacije“ (Laterza 2007, 125). Posmatrano, dakle, iz ugla etnografsko-romaneskne deskripcije kulturoloških odlika i načina života migranata, ja bih Markovljeve romane nazvala *etnografskom fankijom* pre nego etnografskom fikcijom u smislu o kome o tome piše Nensi Šmit (v. Schmidt 1981, 10)³.

Ne bih da na ovom mestu ulazim u dublje teorijsko razmatranje već više puta razmotrenog i diskutovanog, obostrano plodnog, odnosa između antropologije i književnosti (v. npr. Poyatos 1988; De Angelis 2002; Lebkowska 2012; Nic Craith and Kockel 2014; Nic Craith and Fournier 2016; Brandel 2019, i dr.). Istakla bih mišljenje Vita Laterce da od trenutka kada su antropolozi shvatili da fikcionalna, a još više ne-fikcionalna književnost često nudi detaljne etnografske opise, kao i analize društvene realnosti, antropolozi su počeli da literarna dela proučavaju kao vrstu etnografije (Laterza 2007, 124). Pisac koji piše iz svoje kulture može biti pristrastan, ali on poseduje autentično znanje koje, pak, može da izmakne antropologu, dok, s druge strane, pisac ni ne mora biti svestan, i obično nije, svog etnografskog doprinosa tekstu, ali do njega spontano dopiru uticaji njemu bliske kulture pretočeni u priču, likove, događaje, jezik i stil, i u tom smislu nastaje etnografski sloj njegovog teksta, smatra Dženet Tolman (Tallman 2002, 12). „Pisac-posmatrač, samim tim što piše o ljudima i njihovim

³ Nensi Šmit se posebno osvrnula na rad L. L. Langnesa i Gejlje Frenk (v. Langnes and Frank 1978) koji su razmatrali isključivo evro-američke antropologe koji su pisali romane etnografske sadržine o stranim kulturama. Šmitova kritikuje njihovo usko gledište gde su iz etnografske fikcije isključili sve one koji pišu o sopstvenoj kulturi, kao i one koji nisu antropolozi (v. Schmidt 1981).

osećanjima, o mestima i događajima, o kontekstu, nudi čitaocima pogled kroz prozor, uvid u neku kulturu i društvo, kao što to radi i antropolog“ kaže De Angelisova (De Angelis 2002, 3, 4). Romani Darka Markova nude jedan takav „prozor“ u one segmente života gastarbajtera do kojih, verovatno, antropolog sa strane ne bi lako mogao da dopre, ali može da ih interpretira poznajući kontekst. „Kada se pokrene javni proces komunikacije nekim stvaralačkim delom, to delo započinje svoj kulturni život i dobija socio-kulturna značenja“ (Žikić et al. 2018, 112), stoga, etnografsku *fakciju* Darka Markova treba razmatrati kao jedan takav kognitivni kulturni artefakt koji temama i motivima prenosi socio-kulturna značenja i nudi prostor za antropološko tumačenje.

Darko Markov u svojim romanima piše o *gastarbajterima*. Pa iako je taj izraz već duže vreme prokažen na nemačkom govornom području i zamenjen „politički korektnim“ izrazima „strani sugrađani“ (v. Klimt 2000)⁴ ili „ljudi s migrantskim poreklom“ (v. Čapo-Žmegač 2005; Antonijević 2013)⁵, pa iako je ta reč i u srpskom jeziku odavno poprimila ironičnu i omalovažavajuću konotaciju (v. Marković 2009; Antonijević 2011), ja ću u ovom radu koristiti upravo taj izraz, već uveliko odomaćen u našem jeziku, jer je on mnogo više od srpske ironije i nemačke nelagode. Izraz je sam po sebi paradoks koji je, pak, zauvek obeležio stotine hiljada ljudi, zadobivši u međuvremenu različite konotacije koje su prevazišle istorijsko značenje tog pojma iz perioda kada je nastao fenomen „gosta radnika“. Pišući o grupi pisaca-migranata u Nemačkoj, Arlin Teraoka navodi njihovo namerno korišćenje reči „gastarbajter“ za njih same i njihovo stvaralaštvo (*Gastarbeiterliteratur*), u nameri da skrenu pažnju na poseban status tih ljudi: „Ideolozi su uspeli da dovedu u vezu dva koncepta 'gost' i 'radnik', iako nikad nije bilo da gost negde radi. Provizorni status koji je trebalo da označava reč 'gost' bio je uzdrman stvarnošću: gastarbajter je postao, u stvari, odomaćeni segment zapadnonemačke populacije“ (Teraoka 1987, 83). Likovi Markovljevih romana jesu pre svega pripadnici prve i druge generacije srpskih migranata koji su došli u Austriju krajem 60-ih i posle tokom 70-ih i 80-ih godina XX veka kao „gostujući radnici“ (*gastarbeiter*) (više o tome npr: Jonjić 1988; Dobrivojević 2007; Krstić 2011; Kovačević i Krstić 2011; Ivanović 2012, i dr.). Došli su privremeno a ostali decenijama. Oni predstavljaju „speci-

⁴ „Strani sugrađani“, odnosno, *Ausländische Mitbürger* je, po Andrei Klimt, ironičan konstrukt koji na površini odaje utisak inkluzije, a zapravo je način da se stranim radnicima stavi do znanja da nisu poželjni kao državljani (Klimt 2000, 264).

⁵ „Terminološka promena reflektovala je činjenicu da su privremeni radnici postali trajni stanovnici“ (Antonijević 2013, 57). Jasna Čapo Žmegač je, svojevremeno, konstatovala da je nestanak reči „gastarbajter“ iz javne upotrebe u Nemačkoj malo promenio u njihovom političkom i društvenom statusu: „...i dalje ih se smatra 'gostujućim', tj. privremenim stanovnicima, a uskraćuju im se i politička prava i društveno ih se marginalizira“ (Čapo Žmegač 2005, 257–258).

fičnu, socio-ekonomski oformljenu, brojnu, mada heterogenu skupinu ljudi koja ima svest o sebi i svom statusu, i koju drugi ljudi u zemlji matici i zemlji radnog boravka percipiraju kao posebnu“ (Antonijević 2011, 1014). Oni mahom jesu neobrazovani, nisko kvalifikovani radnici, posebnog životnog stila i ponašanja (v. Antonijević 2011, 1015), i to je ono što Markov jasno zapaža i, sa dozom kritike i gorkog humora, ponekad groteske, a ponekad i melanholije, opisuje u svojim romanima. Na moje pitanje – ko je gastarbajter – Markov je odgovorio: „Svi mi ovde 'arbajtujemo' ali gastarbajter je 'u glavi', to je stanje svesti i način života...“ (Antonijević 2013, 83).

Problem s određenjem toga šta je – *gastarbajterska* ili *migrantska* ili *migraciona književnost*⁶ – ja ću pokušati da razrešim svojim stavom: migrantsku/migracionu književnost pre svega određuju teme, motivi i likovi koji se tiču života migranata, njihovih iskustava i sudbine, a tek na drugom mestu i mogućnost da i sam pisac bude migrant. Time želim da istaknem svoje shvatanje da neko ko nije migrant može da piše romane o migrantskim sudbinama ukoliko ga ta tema zaokuplja i da se na taj način, tematski i sižejno, svrsta u migrantsku/migracionu književnost; kao što mnogi pisci u emigraciji ne pišu na temu imigrantskog života i identiteta zbog čega ih ne svrstavam u migrantsku/migracionu književnost *per se*, već u druge žanrove književnosti koje, sticajem okolnosti, pišu ljudi koji žive izvan svoje domovine i izvan svog maternjeg jezika, od kojih mnogi ni ne žele da ih smatraju „migrantskim piscima“ (v. npr. Stanišić 2010). Stoga, migrantska/migraciona književnost kojoj Markov pripada jeste, u ovom slučaju, takođe i gastarbajterska književnost po likovima, prostoru, radnji, temama i motivima, identitetskim preokupacijama i stereotipizacijama (v. Kovačević i Antonijević 2018, 52–56).

Što se Darka Markova tiče on jeste imigrant ali nije gastarbajter već pripada, praktično, trećoj generaciji srpskih migranata u Beču⁷. Po tome, on spada u krug onih koje je Arlin Teraoka izdvojila kao migrante-intelektualce koji su, najpre u Nemačkoj (i, što je veoma važno – znatno kasnije u Austriji, v. Sie-

⁶ Detaljniju raspravu o razlici između *migrantske* i *migracione književnosti*, kao i o drugim terminima koji su u upotrebi za tu vrstu književnosti, videti u ovom tematu u radu Pajić i Zarifović. U prvom slučaju akcenat je na migrantskoj biografiji autora, u drugom na tematsko-estetskoj osnovi romana. U slučaju proze Darka Markova reč je i o migrantskoj i o migracionoj književnosti. No, ne ulazeći dalje u to razmatranje smatram internacionalnu debatu o različitim nazivima za takvu književnost donekle čak i nepotrebnom i svakako zbunjujućom, a pre svega politički i ideološki obojenom i zasnovanom na kriterijumima često izvan tematsko-sižejnih odrednica tih dela.

⁷ U Beč je na rad najpre došla njegova baka, a nešto kasnije i otac. Markov je u mladosti živeo na relaciji Pančevo–Beč. Kasnije odlučuje da se naseli u Beču gde je oformio i porodicu. Radio je razne poslove, ali prevagu u njegovom intimnom angažmanu odneo je njegov intelektualni poriv za pisanjem.

vers 2008)⁸, počeli da pišu o gastarbajterskim problemima i životima svojih sunarodnika u tuđini (Teraoka 1987, 84). Svakako da u tome postoji nominalna, ako ne i suštinska razlika budući da među „pravim“ gastarbajterima ima onih koji su napisali autobiografske romane ili esejističku prozu ili pak na neki drugi kreativan način iskazali svoja migrantska iskustva, te se tako svrstali u pisce-gastarbajtere (v. Kovačević i Antonijević 2018; Banić Grubišić 2018; Banić Grubišić 2019).

Markov piše o životu različitih generacija naših migranata koji se odvija *tamo*. Po Danfijvom određenju, reč je o tzv. imigrantskoj fazi pisanja kada dolazi „do pomeranja fokusa od emigranta ka imigrantu, sa zemlje porekla na zemlju življenja“ (Dunphy 1985, 9). Čak i ako neki njegov junak zažali za zavičajem, oseti se otuđenim, promašenim i izgubljenim, čini se da je „život negde drugde“ (da parafraziram naslov Kunderinog romana) svršena stvar kojoj se ne vredi odupirati već se u tome snalaziti, iako to prilagođavanje ne teče ni lako ni bezbolno.⁹ Markovljeve sporadične i relativno retke reminiscencije u romanu na Jugoslaviju/Srbiju/Beograd deluju ambivalentno: od elegičnih i nostalgičnih opisa do kritike, posebno tragičnih i traumatičnih dešavanja 90-tih godina, no takvi opisi nisu njegova preokupacija koliko je to život njegovih novelističkih junaka u Austriji.

⁸ Budući da je Markov pisac-migrant u Austriji, zanimljivo bi bilo pomenuti posebnu situaciju koja je dovela do toga da se emigrantski pisci u Austriji pojave tek 90-ih godina 20. veka, dobrih dvadeset godina posle njihove pojave u Nemačkoj, o čemu je pisala Vibeke Zivers (Wiebke Sievers). Ona je upotrebila termin „struktura književnih i političkih prilika“ (*literary opportunity structure, political opportunity structure*) koje su se u Austriji za pisce-migrante otvorile tek samim krajem 20 veka. Jedan od razloga jeste višedecenijsko prilično zatvoreno i konzervativno literarno i izdavačko okruženje u Austriji. Potom, za razliku od Zapadne Nemačke gde su se gostujući radnici tokom 70-ih i 80-ih godina međusobno solidarisali i pobunili protiv loših uslova rada i života, takođe pišući o tome, u Austriji među gastarbajterima nije bilo takvih radničkih gibanja ni interesovanja za književno ispoljavanje migrantskih sudbina. Tek kada su tokom 90-ih u Austriji ojačala desničarska osećanja i raspoloženja, praćena ispoljenom ksenofobijom i rasizmom, kao odgovor na to pojavili su se, s jedne strane, domaći pisci koji su kritički reagovali, obnovivši sećanje na do tada zabašurivanu nacističku prošlost Austrije (koja se rado prikazivala kao prva žrtva nacizma!), a s druge strane, pojavile su se protestne političke aktivnosti imigranata, među kojima je bilo i pisaca. Na kraju su izdavači i država, kroz finansiranje naučnih i kulturnih projekata, počeli da pokazuju interesovanje za kulturu i književnost migrantskih i manjinskih grupa (Sievers 2008, 1227–1229).

⁹ „Kako nam je tada svaki kontakt bio važan, kako smo gutali informacije spremni na sve, da se prihvatimo bilo čega, samo da ostanemo i uspemo!... Šta misliš, da je lako s fakultetskom diplomom čistiti? E, nije, varaš se! Drži to čoveka jedno vreme dok izađe iz problema koji ga pritiskaju, a onda sve dođe na naplatu“ (Markov 2013, 180).

Postoji, potom, još jedna karakteristika njegovog stvaralaštva koja čini vododelnicu u migrantskoj književnosti: razliku pravi *jezik na kome se piše*. Naime, Markov piše na srpskom jeziku. Iako odlično vlada nemačkim jezikom, Markov, poput mnogih pisaca u emigraciji, ostaje vezan za maternji jezik. „Odlučivši se da bude pisac u emigraciji na svom maternjem jeziku, pisac postaje glas dijaspore, tako što se taj glas prvo čuje u matici, a onda, obogaćen kritičkom i čitalačkom recepcijom, i u tuđini, gde više nije samo glas već i svetlo, i boja, i ukus gorkog iskustva imigrantskog suočavanja sa novim svetom“, napisao je o tome David Albahari, naš poznati pisac imigrant u Kanadi (Albahari 2019, 149). Markov bi se verovatno složio s mišljenjem Albaharija da je „jezik naš ceo život, jezik je ono što smo, i ukoliko ostanemo bez njega, ostajemo doista bez sebe...Jezik je, dakle, trajanje, dokaz o kontinuitetu naših života i upravo zato useljenik nastoji svim silama da ga sačuva“ (Albahari 2019, 24). Arlin Teraoka, pak, ima o praksi pisanja na maternjem jeziku u emigraciji zanimljivo zapažanje: pišući na maternjem jeziku, pisac „ne uzvraća udarac“, ne obraća se zemlji domaćinu na način na koji to čine migranti-pisci koji pišu na usvojenom, naučenom jeziku – jeziku zemlje u koju su došli da žive. Međutim, činjenica je da mnogi pisci-migranti pre svega žele da se obrate čitalačkoj publici u svojoj zemlji porekla, što je uglavnom decenijama i bila karakteristika većine jugoslovenskih/srpskih pisaca u tuđini, a što je, pak, rezultovalo nepoznavanjem i odsustvom kritičke i teorijske analize njihovih dela u zemljama useljenja. Premda Markovljeva dva romana obiluju kritičkim zapažanjima o Austriji kao bivšoj „licemernoj imperiji“, austrijskom „kvazi multikulturalizmu gde jedni žive pored drugih a nikako jedni s drugima“ (Markov 2013, 161), o arogantnim Bečlijama i njihovom prezrivom odnosu prema migrantima, posebno onima sa Balkana koje pežorativno zovu Čušima, njegov kritički glas ne dopire do domaćina. Možemo se zapitati, poput Teraoke, kojoj se čitalačkoj publici onda Markov obraća i kome želi da prenese svoje ideje i poruke? Analizirajući rad pisaca-migranata u Nemačkoj, Teraoka, rekla bih pomalo cinično, izražava sumnju u domet čitalačke recepcije gastarbajterskih romana, pretpostavljajući da mali broj gastarbajtera u slobodno vreme čita knjige napisane o njima na njihovom jeziku, a još manje one napisane o njima na nemačkom jeziku, ali ipak dodaje da u vreme kada je pisala svoj rad nije bila upoznata ni s jednim ozbiljnim istraživanjem recepcije migrantske književnosti (Teraoka 1987, 84). Pitanje recepcije Markovljevih romana, stoga, nije nevažno, ali sudeći po velikom uspehu njegove monodrame *Sumrak u bečkom haustoru* među našim ljudima koji žive u Austriji, možemo da zaključimo da njegov glas dopire do onih do kojih je njemu stalo da ga čuju¹⁰, ako ne i čitaju.

¹⁰ Isto važi i za drame koje Markov piše, režira i glumi u njima, koje zajedno s amaterskom pozorišnom grupom gastarbajtera „Nesvrstani diletanti“ izvodi na srpskom jeziku na bečkim pozorišnim scenama (v. Antonijević i Rašić 2018).

Književno-etnografska struktura romana *Sumrak u bečkom haustoru 2 (Baba Boska)*

E moj Radiša, svi su mislili da si poludeo kad si nam
pričao da ti se u bečkim haustorima priviđa svašta i da
ti je taj sumrak kao neki čovek koji te prati i kezi ti se.
Darko Markov 2013, 38

Roman koji će biti predmet ove analize predstavlja, u izvesnom smislu, nastavak nekih događaja i likova opisanih u prvoj knjizi *Sumrak u bečkom haustoru*. Bez obzira na to, romani se mogu čitati nezavisno budući da su u njima ispričana dešavanja različitih glavnih junaka, predstavnika različitih generacija doseljenika iz Srbije u Beč. Prilikom predstavljanja svoje nove knjige 2013. godine Darko Markov je izjavio: „*Sumrak u bečkom haustoru 2* je, kao i prvi deo, potpuno istinita priča prepuna sudara svetova. Kao što se i mi s našim mentalitetom sudaramo sa, uslovno rečeno, hladnim Austrijancima, tako i ovde postoji sudar dve generacije gastarbajtera. Radiša iz prvog dela 'Sumraka' nosilac je prve i druge generacije naših radnika u Austriji, dok se Dragan, glavni junak drugog dela, ovde nasukao devedesetih godina prošlog veka.“¹¹

Priče su, dakle, različite: radnik na građevini Radiša, iz prvog dela, preispituje svoj život gastarbajtera, dok fakultetski obrazovan Dragan, iz drugog dela, glavinja po Beču u potrazi za smislom života, bolno povređen nakon što ga je žena ostavila. Jedinu dodirnu tačku, kojom Markov spaja ova dva romana, predstavlja činjenica da su se, u prvom delu, Radiša i Dragan vozili zajedno jednog vikenda u kombiju, prenatrpanom gastarbajterima, na putu za domovinu. Tu, u tom kombiju, među saputnicima koji se međusobno poznaju, Dragan saznaje da ga žena vara i da se sprema da ga ostavi. Ubrzo se ispostavlja da su svi to znali, kao i osobu koja je Draganu preotela ženu, ali da su ćutali o tome. Makar već iz te epizode shvatamo da život gastarbajtera u Beču predstavlja jedan mikrokosmos u kome su sudbine različitih osoba isprepletane, povezane međusobnim poznanstvima, rodbinskim, komšijskim, zavičajnim i poslovnim vezama. Za Dragana, ošamućenog spoznajom o prevari, put ubrzo prestaje kada kombi stigne u Suboticu, a narator nastavlja da prati Radišu do njegovog sela u istočnoj Srbiji. Od te tačke, otprilike, počinje radnja drugog dela *Sumraka*, sa Draganom kao glavnim likom, nekoliko meseci kasnije.

Strukturalni elementi romana koji će biti razmotreni – *radnja, likovi, vreme i prostor* – u funkciji su mimetičke prezentacije kulture, odnosno, ponašanja, stavova, vrednosti i načina života izvesne grupe gastarbajtera u Beču.

¹¹ Izvor: Promocija knjige Darka Markova „*Sumrak u bečkom haustoru 2*“. 29.11.2013. Saal des Presseclub Concordia, Wien. <http://dijaspora.tv/sumrak-u-beckom-haustoru-2/>. Takođe: „Bluz srpskog gastarbajtera“. *Kurir*, 3.12.2013. <http://www.kurir.rs/zabava/pop-kultura/1116407/bluz-srpskog-gastarbajtera>.

Melodramski siže romana

Osnovni siže romana je melodramska priča koja počinje bolnim raskidom Draganovog braka sa voljenom ženom koja ga je ostavila, da bi se pri kraju junaku ukazala mogućnost nove ljubavi, nagoveštaj sreće praćene praštanjem i zaboravom učinjenih mu nepravdi. Naracija je data u JA-formi, iz vizure glavnog junaka koji priča događaje kroz koje prolazi, iznosi svoja osećanja, razmišljanja i zapažanja o ljudima i Beču u koji se ponovo vratio iz Srbije u pokušaju da povрати svoju ženu. Dragan je mlad čovek, intelektualac, dobronameran, pošten, romantičan, pomalo naivan i smeten, i teško se snalazi u borbi da pronade svoje mesto u Beču. Ima obezbeđene papire za boravak, ali nema stalan posao i nema pare. Zapravo, iz romana saznajemo da je Dragan pare izgubio tako što je dao novac nekom Bečliju za stan a on nestao s parama, a posle se zadužujući kreditima da bi platio bečkog advokata srpskog porekla da njegovoj ženi obezbedi papire za boravak. Papiri nisu bili obezbeđeni, advokat je uzeo pare, stan nije iznajmljen, žena ga je ostavila i junak se nalazi u psihičkom haosu, potopljen događajima i mučen razdirućim emocijama. Tri kutije ambalaže od banana su sav njegov imetak koji seli po Beču od jednog prinudnog smeštaja do drugog, a u kutijama su knjige, muzičke diskete i uspomene na bivšu ženu Vesnu. Na početku romana zatičemo ga kako vozi taksi na crno, bez dozvole, mercedes koji je iznajmio od jednog našeg gastarbajtera, Milana, primitivnog i bezobzirnog čoveka, koji ucenjuje Dragana i omalovažava ga kad god mu se ukaže prilika.

Raznovrsni likovi s kojima Dragan stupa u kontakt ili ih vozi u taksiju, i na taj način prepliće svoj život s njihovima, poslužiće dvostrukoj svrsi.

U unutrašnjem toku romana poslužiće da dovedu do zapleta, do trenutka kada Dragan upoznaje Baba Bosku – gastarbajterku, hauzmajstorku, vračaru koja zna magiju i kod koje dolaze mnogi gastarbajteri iz Beča da im „gleda u šolju i vodicu sa crveni končići“. Kod baba Boske Dragan će iznajmiti, kao smeštaj, nekakvu prašnjavu, prenatrpanu sporednu prostoriju u haustoru zgrade, zamoliće je da i njemu uradi magiju da bi povratio ženu, ali će upoznati i Boskinu mlađu ćerku Bilju, lepoticu, svoju novu ljubav, na silu nesrećno udatu, s kojom će pokušati da otvori novo poglavlje svog života.

S druge strane, svi ti likovi i njihovi postupci služe autoru da razvije radnju i na taj način naizgled jednostavnu fabulativnu nit o Draganovim ljubavnim problemima ispreseca i učauri svakovrsnim epizodama u kojima nam se otvara složeni svet migranata u Beču s kojima se naš junak svakodnevno sudara. Autor tvori gustu pripovednu mrežu zbivanja koji će zakovitlati junaka do njegovog skoro tragičnog kraja, kada ga novi muž njegove bivše žene teško prebije u mračnom haustoru, zatvarajući krug promašenih ljubavi.

U tom smislu kraj romana nije katarzičan, pa iako verujemo da će junak Dragan preživeti i preboleti batine, nema srećnog kraja koje čitalac obično očekuje

u melodramskom siže. Autor ostavlja čitaoca s gorkim ukusom težine borbe, ne samo migranata kao takvih u tuđem svetu, već i u smislu bazičnog ljudskog iskustva ljubavi, nadanja u promenu i u bolje sutra.

Važnost likova u romanu: atributi, postupci, motivisanost

Živopisni likovi s kojima Dragan dolazi u kontakt služe Markovu da opiše gastarbajterski mikrokosmos, iznese svoje viđenje tih ljudi – kako izgledaju, kako se ponašaju, kako govore, šta su im interesi, kakve su im muke; da izvrgne podsmehu samozvani „srpski džet set“ u Beču, polupismene kvazi intelektualce; da opiše niz čudnih likova pridošlih s raznih strana Balkana koji tumaraju Bečom u potrazi za srećom i zaradom – ženske i muške prostitutke, dilere droge, krijumčare antikviteta, prerusene „Mocarte“ koji na ulici prodaju ulaznice za koncerte, džez muzičare, prodavce magle zvane „zaradite kupujući“, avanturiste koji bi „preko grane na šljaku i brzu kintu“, i slično. A posebno da kritikuje „uštogljene i nadmene“ Bečlije s kojima Dragan, dok ih vozi taksijem, vodi neprestanu borbu kada ga pitaju ko je i odakle je i kada počne iz razgovora da izbija „stara austrougarska“ arogancija i netrpeljivost.

ATRIBUTI LIKOVA

Zaista je teško na sažet način predstaviti tu galeriju likova, posebno gastarbajtera, koje Markov plastično opisuje u romanu. Skoro da ih možemo u stvarnosti videti u oznojenim košuljama, uflekanim radnim kombinezonima, zarozanim i pocepanim čarapama, tesnim helankama iz kojih sve kipti, štraftastim pletenim džemperima, šljaštećim haljinama, zlatnim papučama koje otkrivaju kvrgave prste, nedepiliranim nogama, drečavo crveno ofarbanim kosama, preterano našminkanim licima, teškim sladunjavim parfemima, tetovažama, poluraspadnutim braon šmikama, masnim kosama, krezubim ustima ...

Markov je vešt da nam rečima naslika svoje junake poput, na primer, utiska koji je pojava baba Boske ostavila na Dragana prilikom njihovog prvog susreta:

Odjednom se otvaraju vrata i ispred mene izlazi žena. Starija, krupna, podbula, kratko ošišana. Kosa retka, prilično zamašćena, što je čini još ređom, ofarbana u crvenkast mahagoni. Kratkog vrata, punog sitnih bradavica i mladeža. Nosi svetloplavu kecelju bez rukava, pa joj do izražaja dolaze belezi od vakcina iz posleratnog doba. Neobrijana ispod pazuha. Keclja je dekorisana narandžastim cvetićima. Ravne, špicaste jeftine papuče i tamno zelene vunene čarape, preko braon tesnih najlonki koje su joj ucertale veliku štraftu ispod kolena. Donja usna zadebljana, povijena nagore sa modrom flekom. Primećujem da joj je jedan očni kapak spušten i poduven pa njen podozriv i ispitivački pogled još više dobija na dramatičnosti. (Markov 2013, 39)

Ili opis jednog gastarbajterskog potomka na osnovu koga, ne samo kroz izgled već i sklonosti, jasno možemo da stvorimo predstavu o toj osobi:

Vrata otvara čuveni vozač pasata, propali muzičar, sa tri napuštena zanata, kratko ošišani nosač sivih sakoa, ljubimac kineskih tetovaža po vratu, svadbarski kavgađžija, konzument alkohola i ekstazi tableta, nepoštovalac roditelja, taksi mušterija, kolekcionar tvrde pornografije. Dinulov sin. (Markov 2013, 40)

Ili opis Draganovog šefa, sa svečanog skupa upriličenog za osamnaesti rođendan njegovog sina:

Taman sam pružio ruku da mi Toni ponovo doda pljosku, kad ugledah njega, moga šefa Milana. Rano je još da šljivovica tako brzo deluje, ali vidim dobro. Obukao svečano crno odelo, oko vrata šarena marama, a na glavi uši Miki-mausa!!!.... Lagano se klati u ritmu muzike, a plastične uši mu kao antene na radaru mrđaju napred nazad... On, zelenoš, jeftini folirant, kako li je samo uspeo da na svom večerašnjem stajlingu ukomponuje sve: srpski svadbarski kičeraš, vlaško šarenilo i zapadnjačku glupost oličenu u ušima Miki-mausa! (Markov 2013, 132–133)

Činjenica je da Markov bira da opiše sasvim posebnu vrstu ljudi. Njemu su potrebni egzemplarni likovi da prenese sliku, moguće donekle i preteranu (možda se on s ovim ne bi složio?), o ljudima sa socio-kulturne margine, sa dna lestvice austrijskog imigrantskog društva. Takvim izgledom i ponašanjem ne grade pozitivnu sliku o našim gastarbajterima, ostavljaju utisak da ih život u austrijskoj metropoli ničim nije dotakao, „svet koji je na neki način spakovao Srbiju i poneo u Beč“¹², i to onu zaostalu Srbiju. Svet o kome piše Markov deluje kao neki paralelni, „iščašeni“ univerzum o kome pisac povremeno gradi skoro grotesknu predstavu.

MODEL NARATIVNE STRUKTURE AKTERA I NJIHOVIH POSTUPAKA

Model strukture najvažnijih likova, njihovih uloga i postupaka predstaviću ukratko prema aktancijalnoj šemi semiotičara A. Ž. Gremasa (Greimas 1966, 192–221; v. takođe Antonijević 2010, 190–193). Taj konstitucionalni model uređuje odnose među likovima u nekoj pripovesti tako što u njegovoj pozadini stoji široka komunikacijska mreža modelovana željom, znanjem i moći, tokom koje akteri međusobno razmenjuju reči, stvari, bića, vrednosti, informacije, novac, sposobnosti, zasluge. Konstitucionalni model čini šest osnovnih uloga ili aktanata, kako ih je Gremas nazvao, koji određuju tip akcija u bilo kojoj pripovesti, a oličeni su u različitim likovima ili akterima. Njihovi međusobni odnosi, u strukturalnom smislu, mogu se ovako prikazati: osnovnu osu čini relacija

¹² Izjava Mladena Đorđevića, režisera i scenariste filma *Sumrak u bečkom haustoru*, rađenog po predlošku knjige Darka Markova, premijerno prikazanog na FESTU početkom marta 2020. godine. Izvor: „Vračare su u Srbiji prisutne u svim krajevima, slično kao odlazak kod psihijatra na zapadu“, B92 online, petak, 14.02.2020.

junaka/subjekta prema objektu njegove želje, što može biti osoba, stvar, status, novac, itd. Relacija junaka prema pomoćnicima i protivnicima modelovana je znanjem. Pomoćnici znaju kako da mu pomognu da ostvari svoju želju i cilj, a s druge strane se nalaze protivnici koji takođe poseduju znanje i mogućnosti kojima mogu da stvaraju teškoće junaku, prave prepreke ili da ga na neki drugi način ugroze. Najposle, postoji odnos moći oličen kroz ulogu nazvanu pošiljalac koji se javlja na početku i na kraju pripovesti, upućuje junaka u potragu za objektom želje i koji na kraju priče, pisao je Gremas, presuđuje o zaslugama koje su se stekle u toku priče, nagrađuje ili kažnjava, te dodeljuje ili prosleđuje objekat želje primaocu koje može biti, ali i ne mora, oličen u junaku.

U osnovi svih odnosa u analiziranom romanu je junak Dragan koji teži objektu svoje želje: to je najpre bivša žena Vesna i osveta njenom ljubavniku, kasnije nova ljubav Bilja, a osim toga želi da se oslobodi novčanog duga, te konačno da negde nađe svoj mir i mesto u Beču. Kratko rečeno, želi da pronađe smisao života.

U tome mu, kao pomoćnici, pomažu gastarbajter Dragomir Dinulović Dinul, koga slučajno upoznaje dok ga vozi taksijem kući, i baba Boska. Dinul tako što ga skoro očinski i bezrezervno prihvati, spozna njegovu dobrotu, sažali se na njega, pomogne mu da upozna i iznajmi stan kod baba Boske, pozajmi mu pare i uopšte ga podrži savetima kako da izađe na kraj sa svojim problemima. Baba Boska će mu pomoći tako što će mu iznajmiti sporednu prostoriju u haustoru da ima gde da prespava, prihvaćće da mu uz pomoć belega vraćanjem povрати bivšu ženu, ali će se taj cilj u međuvremenu promeniti kada Boska shvati da između Dragana i Bilje postoji ljubav koju će blagosiljati.

Brojni su protivnici i prepreke na koje Dragan nailazi da bi realizovao svoje ciljeve. Glavni protivnik je njegov šef Milan koji ga maltretira, ucenjuje budući da bez dozvole vozi taksi koji mu je iznajmio, otkupljuje od njega vikendicu na Dunavu u Srbiji za male pare da bi Dragan nekako pokrio dugove i na kraju mu pripisuje saobraćajni prekršaj koji je njegov sin napravio, te Dragana stavlja u poziciju da bez krivice bude priveden u policijsku stanicu i bude kažnjen. Drugi bitan protivnik je novi partner njegove bivše žene s kojim će se sukobiti na samom kraju romana. Taj čovek, takođe gastarbajter, sasuuće mu surovu istinu u lice ili, barem, svoju verziju o Draganovom neuspelom braku, njegovoj ženi Vesni koja ga je prevarila zbog dobrog seksa s drugim i ostavila zato što nije mogao da joj obezbedi papire za boravak u Austriji, drugim rečima, što je nesposobni šmokljan, i na kraju će ga prebiti u haustoru zgrade iz koje se Dragan upravo spremao da se iseli i sa Biljom ode u novi stan i novi život. Na poziciju protivnika junaku možemo staviti i sve one otežavajuće okolnosti koje ga, kao imigranta, prate u Beču.

Na liniji moći nalaze se pozicije pošiljaoca i primaoca. Ulogu pošiljaoca dodeljujem baba Boski koja u završnom monologu, skoro u transu, nadahnuta

unutrašnjom vizijom, kazuje Draganu njegov prošli život i budući put, pokazuje mu pravac ka smislu života (Markov 2013, 196–199), stoga je Dragan ujedno primalac njene proročanske vizije ili, drugačije rečeno, pomoću njene vizije postaje svestan načina na koji treba da reši svoje probleme.

MAGIJSKA MOTIVISANOST POSTUPAKA LIKOVA

Motivisanost postupaka likova u književnim delima važna je kao razlog koji navodi likove na akciju i tako usmerava radnju u određenom pravcu. Akteri Markovljevog romana postupaju u skladu sa svojim interesima, teže da se održe i uspeju u granicama svojih mogućnosti i objektivnih okolnosti. To je racionalna motivisanost koja se od njih i očekuje, stoga ću pažnju nakratko usmeriti na iracionalni oblik motivisanosti njihovih postupaka, o čemu Markov daje skoro „gust“ etnografski opis: na magiju i vraćanje.

Ispostavlja se da su misaoni principi na kojima počiva magija prisutni u galsarbjajterskom svetonazoru kojim oni uspostavljaju, barem u svojim mentalnim slikama, uzročno-posledične veze između svojih i tuđih postupaka, u njoj pronalaze прибежиште i lek za svoje nedaće, u koju polažu nade u promenu koja im se, bez magije, čini skoro nemoguća, ili njome žele da pospeše svoje poslove i očekivanja za uspeh. Motiv magije javlja se u većem broju epizoda u romanu u funkciji egzotizacije kulturoloških karakteristika, ali i u funkciji razrešenja fabulativnog zapleta.

Bronislav Malinovski je magiju definisao kao praktičnu veštinu koja se sastoji u činima – sredstvima za postizanje određenih ciljeva za koje se očekuje da će se kasnije ostvariti, nastaje i primenjuje se uvek u kriznim životnim situacijama i situacijama emotivne napetosti, a njenu kulturnu funkciju je video u ritualizovanju čovekovog optimizma i vere u pobeđu nade nad strahom (Malinovski 1971, 84–86). Ako prihvatimo, za potrebe rada, Frejzerovo određenje simpatičke magije kao teorijsko-praktičnog skupa pravila koji određuju događaje u svetu, a baziraju se na principima zakona sličnosti (imitativna ili homeopatska magija) i zakona dodira (prenosna ili kontagiozna magija) (Frejzer 1977, 20–21), možemo videti da su oba tipa magije prisutna u vraćanju, razgovorima, postupcima i očekivanjima likova u Markovljevom romanu: poput saveta Draganu da za uspeh njegovog taksi posla treba, pre nego što krene, da prvo auto potera u rikverc, pa tek onda unapred „jer se tako tera maler i pravu pare“; da se nekome nanese zlo tako što se njegov „beleg“¹³ zakopa u neimenovan grob; da se pravi „zaštita“ od crne magije tako što se neka stvar, nad kojom se bajalo, prišiva na deo garderobe; ili se pak uz pomoć belega i fotografije, bajanjem, prenosno utiče na neku osobu da se „odveže“ ili, pak, da se „veže“ bacanjem čini

¹³ „Beleg“ predstavlja deo tela, obično nokat ili vlas kose ili končić s garderobe osobe na koju treba da se izvrši uticaj magijskim putem.

i vezivanjem čvorova na končiću i time onemogućući u njenim željama i namera-
ma; ili se u piće muškarcu sipa „nečista krv“ da bi se „vezao“, tj. da ne bi mogao
da ima seksualne odnose ni sa jednom drugom osobom osim s onom koja ga je
„vezala“; pije se ili se prska vodicom nad kojom se bajalo da osoba ozdravi ili
se oslobodi uticaja crne magije ili nekog svog poroka, itd. (Markov 2013, 18,
20, 35, 45, 46, 48, 49, 76, 78, 79 i dr).

„Magijsko vezivanje je širok pojam koji može da obuhvati različite aspekte
nazadovanja, neaktivnosti i nemoći duhovnih i fizičkih karakteristika pojedin-
ca“ konstatovala je Zorica Divac (Divac 2003, 114).¹⁴ Prakse „vezivanja“ i „od-
vezivanja“ ukazuju na to da za svaku magiju postoji protiv magija, što dalje im-
plicira da je „bela magija“ jača od „crne“. U romanu je baba Boska osoba koja
vlada magijskim znanjima specifičnim za vlaško stanovništvo u severoistočnoj
Srbiji (v. Divac 2003; Radulović 2017). Po njenom sopstvenom kazivanju, bavi
se samo „belom magijom“ kojom želi da pomogne ljudima u nevolji, a takav dar
joj je došao od „anđela“ koji joj se prikazao, na Đurđevdan, ispod drveta u dvo-
rištu njene seoske kuće, da bi joj se posle javljao u snu i govorio joj šta da radi¹⁵
(Markov 2013, 79). Tako magija i baba Boska postaju „lek“ za brojne nevolje
likova u romanu: „A kad nema nigde pomoći onda svi kod mene. A moja voda
spasava, pomaže ljudima da lakše podnesu Božju kaznu“.

Antropološko iskustvo govori da zbog specifičnosti fenomena, kakva je ma-
gija, postoje znatne teškoće rada na terenu da bi se prikupili potrebni podaci, te
stoga ima jako malo radova o magiji u srpskoj etnološkoj i antropološkoj nauci
(Radulović 2017, 1153)¹⁶. U tom smislu, pominjanje magijskih praksi u romanu
Darka Markova daje zanimljiv doprinos kao etnografske građe.

Neodređenost pripovednog vremena

Vreme romana *Sumrak u bečkom haustoru 2* je neodređeno. Autor romana
ni u jednom trenutku čitaocu ne nudi objašnjenje toga koliko je trajalo unutraš-
nje vreme radnje, ni u kom vremensko-istorijskom razdoblju se priča odvija. O

¹⁴ Zorica Divac ističe da je postupak bacanja čini radi „vezivanja“ neke osobe široko
rasprostranjeno u živoj magijskoj praksi severoistočne Srbije (Divac 2003, 114).

¹⁵ Skoro po pravilu se smatra da vračarama ta sposobnost dolazi od viših duhovnih
bića, obično svetaca, koji postaju njihovi „zaštitnici“ koji su ih izabrali za „posvećene“
osobe koji mogu da leče i pomažu ljudima u nevolji, te da im se i kasnije javljaju kroz
trans i govore šta treba da rade (v. Divac 2003, 112), baš kao što se u romanu anđeo
javlja baba Boski u snu.

¹⁶ Etnografska građa o magiji je nedostatna iz više razloga. Prvo, sakupljala su je,
u meri u kojoj im je bilo moguće, nestručna lica tokom 19. veka (učitelji, sveštenici,
lekari i dr.), i drugo, u poslednjim decenijama su je novinari sakupljali, prerađivali i
objavljivali kao deo senzacionalističke štampe i publikacija.

tome možemo indirektno da zaključujemo. Znamo da se glavni junak „nasukao“ u Beču negde tokom 90-ih godina XX veka, „bežeći iz jednog ludila došao u još gore ludilo“ (Markov 2013, 180). Sledeći podatak nam kazuje da se Dragan u Beč vratio nekoliko meseci nakon što je saputnike iz kombija, iz prvog dela romana, iznenada napustio u Subotici, ne stigavši tada do Beograda gde se bio zaputio. Budući da ni u prvom romanu Markov ne precizira spoljašnje vreme zbivanja možemo, na osnovu sporednih pokazatelja, da zaključimo da se radnja oba romana odvija negde pred sam kraj prve decenije XXI veka, budući da događaje iz oba romana razdvaja tek nekih 4–5 meseci. Potvrdu za tu pretpostavku nalazim u Markovljevom pominjanju Youtube kanala (koji je nastao 2005. godine), kao i serijala rijaliti programa „Farma“ (koji je u Srbiji započeo s emitovanjem u septembru 2009. godine) (Markov 2013, 95). Dopuštam i mogućnost da autor, pišući svoj drugi roman, nije poveo računa o vremenskoj diskrepanci ukoliko je radnju prvog romana želeo da smesti u neko ranije doba, recimo početkom ili sredinom 2000-ih godina. Nismo bolje sreće ni s unutrašnjim pripovednim vremenom. Događaji se nižu linearno, hronološki, osim unutrašnjih Draganovih „flešbekova“ na život koji je ranije vodio, i čini se kao da su zbivanja zgusnuta unutar nekih desetak dana, mada se ni to ne može sa sigurnošću tvrditi.

Stoga se stiče utisak da vreme za Markova nema neku naročitu važnost. Vreme je možda namerno neodređeno da bi Markov preneo poruku da se takve stvari dešavaju, zapravo, stalno, da nisu posebno vezane ni za jedan konkretan period. Da je to *stanje stvari* a ne proces, stanje koje se na ovaj ili onaj način, s istim ili drugim ličnostima, ponavlja, kao što komšinica koja, videvši Dragana s kutijama u rukama dok se useljava u haustor kod baba Boske, kaže:

I sad vidim da se ništa ne menja, i vi mladi ljudi nastavili tako.... Teško tebi sine kad te vidim s tom kutijom vidim sebe pre trijes godina i vidim da se ništa ne menja. (Markov 2013, 101)

Prostor: topografija kretanja i obitavanja gastarbajtera u Beču

Humani geografi su još 80-ih godina skrenuli pažnju na značaj proučavanja odnosa geografije i književnosti u razumevanju ljudskog iskustva prostora, pronalazeći u romanima detaljne i realističke opise mesta i njihovih atributa, društvenih grupa i ljudskih sudbina koje su s tim mestima povezane. Pol Vajt je smatrao da veza između književnosti i geografije još više dolazi do izražaja u proučavanju migracija, koje same po sebi znače dislokaciju, pa se otvara čitav niz mogućih tema koje povezuju migrante i različita mesta – ona iz kojih odlaze, kroz koja prolaze i u koja se doseljavaju. Na primerima romana koji opisuju dolazak gastarbajtera i/ili njihov povratak u zemlju porekla, Vajt pokazuje kako se u romanima daju izvanredni situacioni opisi tih prelomnih trenutaka u životu migranata (White 1985, 277–278).

U brojnim novelističkim opisima uočene su značajne antinomije koje iskazuju suštinska ljudska iskustva vezana za mesta i prostore, poput ukorenjenosti: iskorenjenosti, blizine doma: udaljenosti od doma, insajdera: autsajdera, mesta: nemanja mesta, sela: grada, kopna: mora, pustinje: šumovitih predela, itd. (Porteous 1985). Iz te perspektive posmatrano, Markovljeve junake možemo staviti na onu stranu antinomija koje govore o iskorenjenosti, udaljenosti od doma, ili pak na nekoj mentalno-spacijalnoj sredokraći gde gastarbajteri više ni sami ne znaju gde im je dom – u Beču gde godinama žive skromno i skućeno ili u Srbiji gde ih prazne čekaju velelepne sagrađene kuće u koje su uložili sav ušteđeni novac i gde ne žive. Oni su svakako autsajderi u austrijskom društvu u čiji kulturni milje se ne uklapaju, stigli iz siromašnih srpskih sela u urbani sklop bogatog austrijskog glavnog grada, osećaju se otuđeni, ponekad nostalgичni, neki od njih i izgubljeni u svom liminalnom statusu, a mnogi su, pak, našli „svoje“ mesto tako što su, naprosto, u Beč preneli svoje navike i način života iz Srbije stvorivši sebi prepoznatljivu oazu za život. Što se topografije Beča tiče, njihovi životi se odvijaju na periferiji ili u spoljašnjim gradskim okruzima, kao antinomiji centru grada.

Potrebno je, takođe, napraviti distinkciju između koncepata mesta i prostora. Tuan kaže da ono što počinje kao neizdiferencirani prostor postaje mesto kada ga bolje upoznamo (Tuan 1977, 6), što je primarno iskustvo svakog migranta ili putnika kada dođe u nepoznat grad koji tek treba da prostorno upozna i osvoji. Vremenom, stvorivši navike i uobičajene putanje kretanja, isprva nepoznat prostor za imigranta zadobija „stabilnost i gustoću značenja proisteklih iz iskustva viđenih prizora, zvukova i mirisa, poprimajući karakteristike mesta“ (Tuan 1977, 182–183). Tako i Markovljevi junaci osvajaju svoje prostore u Beču pretvarajući ih u mesta življenja, rada i druženja.

Smatra se da najviše srpskih gastarbajtera živi u 16. okrugu (Bezirk) Otakringu, u kom je jedan deo poznat kao Balkanštrase (Balkanstraße) ili Balkanmajle (Balkanmeile), ili u bočnim komšijskim okruzima 17. Hernalsu i 15. Rudolfs-hajm-finfhausu¹⁷. To su nekadašnja radnička predgrađa pripojena Beču krajem XIX veka, tačnije 1892. godine. Zajednička karakteristika tih prostora jeste da se nalaze izvan Bečkog pojasa (Gürtel), velike saobraćajnice koja kruži oko Unutrašnjeg grada (Innere Stadt), dodatno opasanog Prstenom (Ring), i oko pridodatih „unutrašnjih“ okruga koji se spiralno nižu oko Unutrašnjeg grada. U tim „spoljnim“ okruzima, turistički nezanimljivim, bez kulturno-istorijskih atrakcija ali s etnički izmešanim stanovništvom brojnih doseljenika, odvija se život Markovljevih junaka, poput ulice Kopštrase (Koppstraße) u šesnaestom bečirku gde je živio Radiša ili Felberštrase (Felberstraße) u petnaestom, koja se pruža duž šina bečke Zapadne železničke stanice (Westbahnhof), ulice koju Markov naziva „tugom

¹⁷ Ovom spisku treba dodati i 10. okrug Favoriten gde je takođe smešten veliki broj naših doseljenika, iako okrug, za razliku od Otakringa, odiše načinom života brojnijeg turskog i muslimanskog imigrantskog stanovništva.

Beča“ gde se u trenu „od raskoš“ grada „dolazi i vidi prava situacija“ (Markov 2013, 37). U toj ulici nalazi se haustor koji će postati dom junaku Draganu.

No, omiljeni prostor u Markovljevom opisu kretanja i bivanja gastarbajtera predstavlja pijaca u 16. becirku Brunnen Markt. Ta „jugotrznica“ je pravi konglomerat nepatvorenih prizora, mirisa i zvukova koji govore o jednom drugačijem Beču – Beču doseljenika sa Balkana, u kome glavni junak, ali nesumnjivo i pisac Markov, „traže spas“ kad požele „da na sat vremena pobegnu iz Austrije“ (Markov 2013, 207).

Ulazim u pijacu kao da prelazim nevidljivu granicu Balkana. Odmah me obuzima potpuno druga energija... Ulaz Brunen Markta je glavna pozornica na kojoj se svakog trenutka reklamiraju nove predstave. Tuku se ciganke oko ljubavnika, čupaju kose jedna drugoj... Slede zatim razni egzotičari potpuno nedefinisanih stilova. Kojeakvi borci protiv raznih nepravdi, grupa lokalnih alkoholičara... Zapljuskuju me zvuci: „Cvaj kilo erdber nur cvaj ojro, pite šen!“, „Piiiteee šen, doner mit alem!“... Povijam glavu da bih se bolje uživeo i pratim: „Komšija, ajde bre, požuri sa ta kolica“, „Tamo ću uzmem krompir kod one babe“... Balkan vrvi pijacom. Mirisi idu tačno svojim redosledom... Da, ne daj Bože, oslepim, po mirisu bih znao ispred koje se tezge nalazim. Prilazim čuvenoj česmi pored Hofera, gde se skupljaju srpski penzioneri. Večiti povratnici, koji su se zaklinjali da ni jedno popodne neće ostati u Beču po prijemu prve penzije, ali su sad tu „da malo pomognu deci“. Pravdaju se: „Moram da sedim tu zbog doktori“, „Ima mi odbiju od penzije ako odem kući“... i tako, umesto da dane provode kako su godinama snevali, oni sede na klupi ispred Hofera i svakog dana ispredaju nove filozofsko-socijalne teme. (Markov 2013, 207–208)¹⁸

Markov precizno opisuje izgled mesta u kojima žive njegovi likovi, počevši od neizbežnog haustora u koji svakodnevno uranjaju da bi došli do svojih ubogih stanova:

I mene odjednom u haustoru udari stud, ali ne obična, ovo je ona stogodišnja hladnoća koja ide direktno u kosti i izaziva jezu. Ovo je neka nelagodnost kao da te posmatraju duhovi iz prošlih vremena, starost i trulež... Ko zna koliko je njih živelo i umiralo u ovim zgradama. Koliko emocija je ovde sabijeno u mraku hodnika, emocija koje nipošto ne bi smele da izađu jer bi se odmah urušio sistem ovog društva... Kako tužno izgledaju ove barokne figure, ovi tužni anđelići iznad zamašćenih, umokrenih zidova i podova! Ne daju se haustori. Prolaze ljudi, generacije, ljubavi, emocije, sve stane u njih i ništa se drugo, osim jezivog mira, ne oseća... Poštanski sandučići gotovo svi sa iskrivljenim i uništenim vratancima. Čitam redom: Nikolić, Jovanović, Korkmaz, Slaviček, Stančulović, Dinulović. To je to! (Markov 2013, 38–39)

¹⁸ Tokom rada na temu gastarbajtera i starosti 2014. godine, Markov je moju koleginicu Ljubicu Milosavljević i mene odveo na pijacu Brunen Markt i upoznao sa grupom srpskih penzionera koji se okupljaju kod Hofera, gde smo u razgovoru s njima obavile deo naših terenskih istraživanja (v. Antonijević i Milosavljević 2016a; Antonijević i Milosavljević 2016b).

Svaki prostorni početak useljeničkog života obeležen je stresnim iskustvom pronalaska budućeg doma. Vajt konstatuje da, došavši u novi grad, migrant najčešće nema kontrolu nad svojom sudbinom i mestom gde će živeti, prihvatajući bilo šta što mu se ponudi, a to je najčešće sa dna mogućih obitavališta (White 1985, 278). Ilustrativnu potvrdu nalazimo u Markovljevom romanu u kome glavni junak, seljakajući se, privremeno živi u prostorima koji bi se jedva mogli nazvati stanom, odnosno takvim se ne bi uopšte mogli nazvati, poput kancelarije, vešernice ili magacinskog prostora, takozvanog „kabineta“¹⁹ u haustoru zgrade u koji se Dragan sprema da se useli i plati 300 evra: mračni hodnik koji je u stvari podeljen na sobu i kuhinju, pun raznoraznog otpada, smrdi na staro i ustajalo, u uglu razvaljena tuš kabina, požuteo šporet s otvorenim vratima od rerne, pored tuš kabine mali napuknut umivaonik, posred sobe ogroman krevet sa rezbarenim uzglavljem, a nasuprot njega razvaljeni plakar od iverice, „jedva da se čovek postrance provuče“, između kuhinje i sobe žuta draperija i zajednički „wc ti odma pored vrata, ne moraš da ideš na kraj hodnika“ kaže Boska Draganu (Markov 2013, 55).

Antropološko razmatranje nekih tema i motiva u romanu *Sumrak u bečkom haustoru 2*

Literatura reflektuje kulturu.

*Čak i loše napisan roman može biti fascinantni
portret neke specifične kulture, dok će njegova
dokumentarna vrednost nesumnjivo rasti vremenom.*

Fernando Poyatos 1988, XV

Brojne su teme koje Markov razmatra ili ih se dotiče u svom romanu a koje daju osnovu za antropološko tumačenje. Iz prethodnog poglavlja videli smo da pomoću radnje, likova, vremena i prostora Markov kontekstualizuje kulturološki horizont ponašanja i načina života naših migranata u Beču.

U romanu nalazimo niz etnološki, antropološki i sociološki relevantnih tema i motiva, kao na primer: u epizodama s opisima magijskih postupaka za uspeh

¹⁹ „Kabineti“ su male dodatne prostorije uz hauzmajstorske stanove koji su predstavljali specifičnost u Austriji. Hauzmajstorski stanovi su takođe bili mali, sastojali su se iz sobe i kuhinje, obično sa vodom i zajedničkim wc-om u hodniku. Dobijanje takvog stana značilo je oslobađanje od stanarine, izvesnu finansijsku nadoknadu za posao kućepazitelja, ali i obavezu brige o održavanju zgrade. Iz Markovljevih romana saznajemo da je našim gastarbajterima veoma bilo stalo do takvog smeštaja, dok Vladimir Ivanović ističe da je gotovo 47% naših gastarbajtera u Beču na taj način rešilo stambeno pitanje (Ivanović 2012, 233).

u poslu, lečenje od bolesti i poroka ili rešavanje ljubavnih i seksualnih problema; o razlozima koji vode bračnim brodolomima u migracijskom kontekstu; o ponašanju razmažene i poluobrazovane dece gastarbajtera koja s teškoćom završavaju zanatske škole, zainteresovanih samo da se provode po diskotekama u Beču gde svira turbo-folk ili da bezobzirno uništavaju svoja nova kola koja im očevi iznova kupuju; ili pak o problemima dece koja su bila ostavljena kod baba i deda dok su im roditelji radili u Beču i o teškoći kasnijeg porodičnog povezivanja u kontekstu međusobne otuđenosti²⁰; u opisu njihovih zabava i tzv. „kulturnih“ događanja (detaljno u Markov 2013, 128–156)²¹; u upotrebi internacionalno poznatih urbanih legendi kao „istinite“ slike njihovog ekscenog ponašanja²²; u pominjanju raznoraznih seksualnih sklonosti, bračnih prevara, prostitucije i perverzija koje svedoče o ključalom svetu bečkog podzemlja i imigrantskih sudbina ispod uglađene glazure grada²³. Neizbežno je bilo i pominjanje mercedesa kao

²⁰ Takva je Biljina priča, data u njenom monologu, dok se jada Draganu o tome kako nju niko i ništa nije pitao o njenim željama i namerama, njenim osećanjima, o tome da su za nju roditelji stranci i da nikada nije ni želela da je dovedu iz Srbije u Beč kao već odraslu devojčicu, o prisilnoj udaji za čoveka koji joj se gadi ali je kasapin pa donosi meso i koske za jelo njenim roditeljima i komšiluku, te o njenoj želji da se izvuče i pobegne od takvog života (Markov 2013, 217).

²¹ Reč je o zabavi koju organizuje Draganov šef Milan povodom punoletstva njegovog sina Denisa, a gde je Dragan, budući jedini obrazovan među njima, izigravao voditelja „programa“. Svečanost se odigravala u Grandios sali, „kulturnom objektu ovdašnjeg naroda“, zapravo limenoj montažnoj zgradi u magacinskom i industrijskom predgrađu Beča, još jednom pokazatelju, po Markovljevom opisu, komično-tužnog pokušaja gastarbajtera da se pokažu u boljem svetlu i spoje skoro nespojive stvari. Markov je iskoristio ovu epizodu u romanu da opiše i podvrgne kritici i druga tzv. „kulturna događanja“ našeg sveta u Beču i njihove predstavnike.

²² Da li je Darko Markov znao da pominje dve međunarodno poznate urbane legende ili to nije znao, tek one su se našle u romanu kao ilustracija „stvarnih“ dogodovština nekih gastarbajtera u Beču, što jeste karakteristika urbanih legendi da slušaoca uvere u „istinitost“ događaja koji se desio „nekom rođaku, komšiji ili prijatelju prijatelja“. Reč je o urbanoj legendi „The Solid Cement Cadillac“ (v. Brunvand 1981, 125–132) ili „Betonirani kadilak“ (o analizi legende i njenim varijantama u Kovačević 2009, 25–46) koju Markov pominje na strani 44, i drugu „Runaway Grandmother“ ili „Odbegla baba“ (v. Dégh and Vázsonyi 1974, 229–230) na strani 174.

²³ Na više mesta u romanu srećemo se s ovom temom. Seksualnim egzibicijama, prevarama i perverzijama su posebno opsednuti neki likovi u romanu, podjednako i Srbi i Austrijanci. *Gürtl* vrvi od bordela, striptiz barova i „klubova“ s posebnim seksualnim ponudama. Ipak, najtužniju priču u romanu nalazimo u opisu Draganove, sticajem okolnosti stečene, prijateljice Petrunke koju vozi taksijem na „sastanke“. Petrunka je Bugarka, silom prilika prostitutka, svaku paru koju zaradi šalje mužu i detetu koji su ostali u domovini. Nju makro podvodi noćnim smenama vatrogasaca i vozača hitne

važnog statusnog simbola,²⁴ automobila koji za gastarbajtere predstavlja stvar prestiža i pokazatelj uspeha, pa Markov konstatuje: „Mečka je bio i ostao status i želja, sredstvo za lečenje kompleksa i promenu boje kože“ (Markov 2013, 67).

U nastavku rada razmotriću pitanje *etničkih predrasuda i diskriminacije prema strancima*, kao motiva koji je Markovu bitan, zatim *politiku integracije* u Austriji i odnos imigranata prema tome, a posebno ću detaljnije razmotriti dve teme koje mi se, iz kulturno-antropološkog ugla, čine izuzetno važne i pomoću kojih Markov, kroz pripovednu matricu, konstruiše identitet gastarbajtera i drugih imigranata. To je pitanje *marginalnog statusa* migranata kroz primenu objektivne spoljašnje i subjektivne unutrašnje *marginalizacije*, kao i pitanje *jezika*, jednog od najvažnijih markera etničkog i kulturnog identiteta.

Marginalni ljudi

Koliko dugo, odnosno, do kada imigrant ostaje imigrant.

Da li postoji trenutak promene ili je to stanje koje traje, odnosno, koje ne prestaje?

David Albahari 2019, 59

Junaci romana Darka Markova ne preispituju svoj identitet imigranta na način da ga u svojim unutrašnjim monolozima problematizuju, kako to čine junaci romana nekih pisaca-migranata. Traumu imigrantskog usuda oni iskazuju jednostavnim rečima: stranac si ovde, stranac si tamo²⁵. Kao nekakva pomirenost, spoznaja nečega što se više ne može promeniti niti na to uticati. Oni nemaju više

pomoći na grupno orgijanje, a posebno mentalno obolelom Bečliji čiji bogati roditelji uvek nju traže i skupo plaćaju za agresivno seksualno pražnjenje svog poremećenog sina. Tako uništenoj fizički i psihički, glavni junak savetuje da se okane takvog posla i što pre vrati kući svojoj porodici, koja o njenom životu u Beču verovatno ništa ne zna.

²⁴ Važno je bilo dovesti se u mercedesu u svoje selo na odmor, bez obzira da li je bio kupljen ili samo rentiran, i prikazati se sunarodnicima kao uspešan, što je bio čest motiv i u mnogim domaćim filmovima kao klišetizirana predstava o stvarnom ili glumljenom bogatstvu gastarbajtera (v. Dragišić 2015). Koliko je auto bio važan simbol uspeha našim gastarbajterima svedoči i knjiga Radeta Adamovića, koji je kao mlad čovek iz Bosne otišao na privremeni rad u Francusku početkom 70-ih godina. U svojoj autobiografiji piše: „Nikica je došao na odmor iz inostranstva gdje je radio. Vozio je kola i šepurio se selom. Otac mu je bio siromašan i porodica je jedva preživljavala... Prisjećam se njega, a mislim na sebe. Već treću godinu sam u Francuskoj, nemam ni dinara ušteđevine, a kamoli kola i sunčane naočare. Moram se uozbiljiti, moram kupiti kola da i ja provozam oca i majku po urijskim putevima...“ (Adamović 2010, 119).

²⁵ Osećaj (ne)pripadanja nijednom društvu (*ni tamo ni ovde* ili *i tamo i ovde*) uistinu je karakteristika imigranata prve generacije do čije spoznaje se dolazi protokom vremena, pa se ispostavlja da to nije prolazna faza već osećaj bivstvovanja koji traje,

gde osim da nastave putem kojim su pre više decenija krenuli, jer su se otuđili i od svoje domovine. Biti imigrant je kao nekakva neizlečiva bolest od koje se ne umire, a dobija se samo onda kada napustiš svoj kraj, napisao je otprilike David Albahari (Albahari 2019, 61). Biti imigrant je, dodaje Albahari, i poseban oblik samoće koja ne prestaje nikad, a dolazi otuda što imigrant nema zajedničku prošlost sa društvom kome želi da pripada (Albahari 2019, 62).

Srpski migranti u Beču su u specifičnom položaju i razlikuju se od manjih, udaljenih, izolovanijih dijasporalnih enklava. Oni su najbrojnija imigrantska zajednica u Beču, njih oko 200.000 čine grad u gradu²⁶. Ponekome se čini kao da su preselili „svoju“ Srbiju u Beč i nastavili da žive po svome. Stalno se međusobno susreću na ulicama, u trgovinama, na radnim mestima, u kafanama i kafićima a posebno onima koje drže Srbi, u klubovima, pa prođe dan, kažu neki, a da ne progovore ni reč na nemačkom. Blizina domovine, u koju često odlaze na duže ili kraće vreme, umanjuje im osećaj samoće i nostalgije. To je, takođe, jedna vrlo heterogena i raslojena, složena imigrantska zajednica različitih profesija, statusa i interesa, kao i različitih razloga za migriranje, pritom nejedinstvena. Nemoguće je obuhvatiti ih sve jednim pogledom niti gledati kroz iste naočare, kao možda neke druge homogenije dijasporalne grupe. Unutar te zajednice gastarbajteri predstavljaju najstariji doseljenički sloj (ako se uzme u obzir druga polovina XX veka), ujedno i najžilaviji sloj u opstajanju i istraivanju svoje posebnosti. No, upravo takva pozicija, koja im olakšava osećanje otuđenosti, smanjuje težinu osećaja „biti strancem negde“, udaljuje ih od želje za integracijom, ostavlja ih u liminalnom statusu „na pola puta“. Indikativan je razgovor Dragana i sveštenika u srpskoj crkvi u Beču:

Muka je ovaj grad... Ma koliko sad sve izgleda bolje i lepše i ma koliko se činilo ljudima da su se snašli u ovom novom svetu, lom je to bio u svačijoj duši... Lom i raspolućenost kojih se nikada nećemo osloboditi. Tu raspolućenost smo i na decu preneli, koji će i dalje nositi taj krst ili se prikloniti Austrijancima. Kad god imamo probleme mi lažemo sebe da pripadamo tamo. U stvari sve više pripadamo ovde... Sve je veća i veća parcela na groblju u jedanaestom. Groblje, to je ono što će nas zauvek ovde vezati. (Markov 2013, 202)

Ne može se reći da Markov sasvim esencijalizuje njihove identitete, iako ponekad to tako izgleda. Ne znači da on njihove identitete ne sagledava u dinamičnom odnosu sa dominantnim okruženjem austrijskog društva, kao i etnički raznolikog imigrantskog društva, s kojima njegovi likovi dolaze u međusobni dodir.

koji ne prestaje, kako kaže Albahari. Rezniranost i pomirenost s takvim životnim iskustvom iskazuju skoro svi gastarbajteri.

²⁶ Prema istraživanju Gradske uprave Beča iz 2011. godine, u Beču je živelo preko trećine stanovništva stranog porekla, od kojih čak 19% iz Srbije i Crne Gore, u odnosu na recimo 13% iz Turske, iz Nemačke 8%, Bosne i Hercegovine 6%, itd (Magistrat der Stadt Wien 2011, 69, navedeno prema Sievers 2014, 27).

Postoje dva osnovna nivoa marginalnosti naših ljudi u Beču koje Markov problematizuje: spoljašnji i unutrašnji.

Prvi nivo tiče se najvažnije karakteristike njihove *spoljašnje marginalizacije*: oni su imigranti, autsajderi. Strano telo u tkivu tuđe kulture i društva. Uprkos naporima da se prilagode kroz različite interakcije, mnogima to ne polazi lako za rukom, ali ni to društvo ne žudi da im olakša, da ih prihvati i laka srca svrsta u svoje trajne sugrađane. Stoga migranti, kako je pisao Park, imaju tendenciju da ispolje novi tip ličnosti, tip „kulturnog hibrida“, nikada do kraja zaista voljnog da prekine sa svojom prošlošću i tradicijom, i nikada do kraja prihvaćenog u novo društvo u kome pokušava da nađe svoje mesto: „On je čovek sa margine dve kulture i dva društva koji se nikad međusobno neće povezati i spojiti“ (Park 1928, 892). Taj marginalni i liminalni status, iako izgleda teško održiv, ipak opstaje zahvaljujući žilavom otporu mnogih emigranata da se odreknu svoje etničke i kulturne pripadnosti. S druge strane, austrijsko društvo, najpre ignorisanjem a posle jedva prihvaćenom i zakasnelom politikom multikulturalizma i integracije, zapravo im i „pomaže“ da zadrže svoj marginalni status, jer ako se multikulturalnost shvati kao „miroljubiva koegzistencija“ različitosti onda to i jeste onako kako Markov, kritički, zapaža: živimo jedni pored drugih a ne jedni s drugima. „Zar politika multikulturalizma ne insistira upravo na uvećavanju razlika a ne na njihovom smanjivanju?“ zapitao se Albahari (2019, 36).

Sledeći nivo spoljašnje marginalizacije tiče se socijalnog i profesionalnog statusa gastarbajtera: oni su neobrazovani fizički radnici, te se samim tim nalaze pri dnu socio-ekonomske lestvice. Kakvu posledicu, između ostalog, to može da ima na gastarbajtere i njihov način života, predstavlja jedan vrlo slikoviti opis ponašanja Dinula, Draganovog „dobrog duha“ u romanu: „...u bundes ban²⁷ sam čistio tamo u vozovi. Šta sam sve nalazio, dve kuće sam napunio od bundes ban. Ostala mi navika da kad idem ulicom samo u zemlju gledam. Ma uvek nešto nađem“ (Markov 2013, 6).

Relativno nizak socio-ekonomski status imaju i poneki imigranti koji su u Beč došli kao obrazovani ljudi, ne uspevši da nađu zaposlenje adekvatno svojim profesijama. Takav je slučaj glavnog junaka kome Dinul kaže: „Ee, stvarno, bre, ti si neki profesor? Šta ćeš u taksi, ti si gori od onog Steve, profesor a prodaje leba u Anker“²⁸ (Markov 2013, 14). Ovo je važan element u preispitivanju marginalne pozicije školovanih i obrazovanih ljudi koji nisu uspeali da se profesionalno ostvare u emigraciji. Dragan, i njemu slični, u strukturalnom smislu zauzimaju poziciju *medijatora* na osi opozicije između neobrazovanih sunarodnika-gastarbajtera, stranaca u tuđoj kulturi s jedne strane i obrazovanih etničkih pripadnika zemlje domaćina s druge strane, gde su uključene dve opozicije – obrazovanost: neobrazovanost i domaći: stranci. Kao medijatori, često služe svojim sunarodnicima kao

²⁷ Bundesbahn – austrijska savezna železnica.

²⁸ Anker je lanac pekara u Beču.

tumači jer su pismeni, znaju strani jezik, imaju „šlifa“ u ponašanju, shvataju kontekste, misle apstraktno za razliku od konkretnog i figurativnog, skoro „folklor-nog“ načina kognitivnog shvatanja stvarnosti svojih neobrazovanih sunarodnika, mada će Dragan na nekoliko mesta u romanu zaključiti da se „pravom životu“ više naučio od gastarbajtera nego iz knjiga. S druge strane, umeju da komuniciraju i pariraju svojom jezičkom kompetentnošću, informisanošću, kulturno-istorijskim i političkim znanjem građanima strane zemlje u kojoj žive, ali ni tada ne bivaju u potpunosti prihvaćeni jer su stranci, po definiciji tuđi, nerazumljivi, drugačijih vrednosti i stavova. Ako se pri tome nalaze na nižim socio-ekonomskim lestvicama samo zato što su imigranti, što ne rade posao u svojoj struci i zbog toga slabo zarađuju, negira im se ili se ignoriše njihova kompetentnost i znanje, što pravi prepreke njihovoj adekvatnoj integraciji u društvo prijema. Opisi Draganovih (ili alijas Markovljevih) razgovora s Austrijancima u taksiju podržavaju takav zaključak (npr. v. Markov 2013, 58–61, 68–71).

S druge strane, egzotizaciju i žigosanje sunarodnika nazvaću subjektivnom, *unutrašnjom marginalizacijom*, koja predstavlja drugi važan nivo marginalnosti imigranata. Nesumnjivo je da Markovljev narativni postupak u opisivanju likova predstavlja egzotizaciju gastarbajtera koja, bez obzira na pišćeve namere da humoristički ukaže na negativne pojave, zapravo ih dodatno „balkanizuje“ i „petrifikuje“ u njihovoj marginalnosti, ostavlja nedirnete i nepromenjene, osuđene na stagnaciju i replikovanje upravo onog što bi trebalo promeniti.

Posebno ironičnu oštricu žigosanja Markov upućuje „kvazi“ intelektualcima i tzv. „biznismenima“, oličenim u likovima osoba poput Draganovog šefa Milana i njegovih prijatelja Raleta i Ace koji su počeli da „otvaraju firme“, pišu autobiografije, „nešto da čitaju“, finansiraju „kulturne događaje“, prave „seminar raume“ za kojekakve prezentacije, prodaju Cepter šerpe, kupuju tuđu pismenost. Tako se Rale obraća Draganu rečima:

Vidim, pismen si, umeš da govoriš, što se u ovom gradu ne nalazi tako lako... Kad sam video ko sve piše, uzeo sam i ja da pišem pesme i priče o mom životu, ono, kako sam počinjao, šta sam sve preživljavao i tako to... Pa sam mislio da pomogneš, ono... kad imaš vreme da pogledaš malo te moje pesme i priče, da me uputiš i vidiš je l' može nešto da ispadne od ove moje knjige (Markov 2013, 152).

Markov ih ismeva i u opisu grupe samozvanih poetesa koje „prodaju pamet po Beču“, „nekad živele u sobicama a sad su prve bečke dame“, slave kojekakve „jubileje u onoj kafani gde se nedeljom džabe jede“, „pišu neke monodrame o golubovima i njihovim krilima, tužnim ljubavima...“ (Markov 2013, 142–143). Iskomplesirani svojim faktičkim neznanjem i migrantskim poreklom pokušavaju na svaki način da se pokažu drugačijim, bez ličnih kvaliteta koji bi takav društveni uspon adekvatno pratili. Po Markovu, takav tip ljudi svojim ponašanjem samo izaziva komično-tužan efekat koji naglašava njihovu beznačajnu poziciju u austrijskom društvu.

Markovljev postupak unutrašnje marginalizacije pojedinih ličnosti ili grupa gastarbajtera (svakako ne i drugih srpskih imigranata u Beču!) možemo shvatiti, kako na to ukazuje Marija Todorova, i kao „frustraciju balkanskih intelektualaca“ (Todorova 1999, 106) koji žele da se ograde od primitivnih, bahatih, neprikladnih, nepoželjnih oblika ponašanja svojih sunarodnika. Ali, takođe iskazuje i strah da ne budu, u svojim ili očima drugih, izjednačeni upravo s oblicima takvog ponašanja od kojih žele da se distanciraju, poput glavnog junaka Markovljevog romana koji se gnuša različitih aspekata ponašanja naših ljudi koje sreće u Beču, ali istovremeno u njemu izaziva i duboku zebnju i sumnju u to da im je i sam u ponečemu blizak i sličan. „Upravo u povezivanju s uočljivije žigosanim pojedincima, ili u odvajanju od njih, oscilacije u identifikaciji najviše dolaze do izražaja“ (Todorova 1999, 107), i to je ono što u nekim delovima romana muči Dragana, a možda i pisca Darka: „Svaki dan gledam novu ludnicu i čudo. I postajem sve imuniji, sve mi nekako dođe normalno. Možda i ja jedan dan postanem takav, a da to i ne primetim“ (Markov 2013, 38).

Paradoksalno je, ali i razumljivo, da se Markov, u susretu s Austrijancima, bori protiv žigosanja sebe i svojih sunarodnika, protiv ukorenjenih predrasuda koje ne samo da u diskursu egzotišu Balkan i njegove stanovnike, već ih osuđuju i preziru, dok s druge strane i sam koristi diskurs žigosanja i egzotizacije sunarodnika zbog nekih aspekata njihovog načina života i ponašanja.

Jezik i „šifrovani govor“

Zar nije neko odavno rekao da granice našeg jezika predstavljaju granice našeg sveta?

Onaj ko meša jezike, taj zapravo meša svetove, i tako ostaje bez oba sveta.

David Albahari 2019, 41

Darko Markov, da bi opisao složenu jezičku scenu imigranata u Beču, u govoru svojih likova koristi tri jezika – srpski, nemački i ponegde ubaci vlaški, potom bečki sleng i istočno-srpski dijalekt kao primere diglosije, nemačke reči u srpskom govoru kao leksičke transfere i jedan „šifrovani govor“ kao primer mešanja kodova, odnosno jezika.²⁹

Junak romana Dragan, budući obrazovan, govori standardnim srpskim jezikom, ali u vernakularnom govoru ponekad ubacuje, kao i skoro svi likovi u romanu, nemačke reči i izraze što su primeri leksičke transferencije i preključivanja koda. Neposredni jezički kontakti u migracionom kontekstu dovode do procesa transferencije koji je jednosmeran i kreće se od jezika B (nemački ovde) ka jeziku A (srpski) (Vuletić 2016, 610). Taj „jezik“, ponekad s pogrešno izgovorenim ne-

²⁹ Treba reći da Markov na kraju knjige daje prevod stranih reči, izraza i čitavih rečenica koje upotrebljava u romanu.

mačkim rečima, Markov naziva *austro-srpskim*: „radi na bauštele“, „auto klizi po Girtlu“, „daju mi pare za rajnigun“, „dobio posao u gemende“, „otišao na urlab“, „dete mi de u kindergarten“, „rado idu fort“, „će da izbacimo ovaj kljumat“, itd.

Preključivanje koda (*code-switching*), konstatuje Peter Auer, zapravo je uobičajena diskurzivna praksa u svakodnevnoj retorici, i to ne samo migranata, koja pomaže govornicima da pokriju određena značenja pa pozajmljuju reč iz drugog jezika (Auer 1999, 310). To je, po njemu, normalna pojava u kontekstu jezičkih kontakata, pri čemu govornici uopšte ne moraju dobro da znaju drugi/strani jezik (Auer 1999, 312), što i jeste skoro redovno slučaj s našim gastarbajterima prve generacije. U tom smislu i Gordana Ilić Marković, na primeru naših migranata u Austriji, ističe da su se interferencijske promene, pogotovo kod starijih migranata, pretežno desile na nivou govora, a ne na nivou jezika, pritom takav govor istovremeno odstupa od standarda oba jezika zbog čega se na to gleda kao na anomaliju (Ilić Marković 2011, 780). S druge strane, „mladi dvojezični migranti češće pribegavaju ovoj metodi i pri tome prenose uglavnom pojedine reči iz jednog u drugi jezik, pri čemu zadržavaju gramatičku strukturu jezika na kojem tog trenutka komuniciraju“ (Ilić Marković 2011, 785). Izrazi s fenomenom preključivanja koda i upotrebom pozajmljenica markeri su pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili subkulturi, smatra Dodigova (Dodig 2013, 100), a takvu praksu naših gastarbajtera i njihovih potomaka Markov markira kao njihovu socio-lingvističku karakteristiku.

U razgovoru s Austrijancima Dragan koristi nemački jezik što mu omogućava dvosmernu i smislenu komunikaciju. Važnost upotrebe standardnog jezika i tačnost u govoru odražava se na evaluaciju sagovornika i na njegovo hijerarhijsko pozicioniranje unutar neke društvene strukture, budući da poznavanje standardne jezičke varijante govori o obrazovanju, o kulturnom opsegu te osobe i prestižnom statusu onoga koji zna jezik i poštuje jezičke norme (Manasijević 2014, 613–614). Za glavnog junaka je takva jezička kompetentnost potencijal za postizanje dobrog socijalnog statusa u stranom društvu, ali je istovremeno i izvor kontradiktornih, pa i konfliktnih situacija. Na sagovornike Austrijance Draganovo poznavanje nemačkog jezika ostavlja pozitivan utisak i vrednosno ga isprva dobro pozicionira, ali kada uoče njegov strani akcenat pitaju ga odakle je nakon čega se otvara mogućnost rasprave, posebno kada čuju da je iz Srbije:

Stara i uvek ista priča. Mrmljam namerno i ne dajem odgovor da ne bismo započeli temu, ko je koga klao, ubijao, palio, jer mi iskustvo govori da ćemo u tri reči doći najmanje do Hitlera a ubrzo i do Franje Josifa. Svaki, ama baš svaki dan odgovaram na ista pitanja: ko sam, šta sam i odakle sam. Smučilo mi se da im objašnjavam da nisam ovde prvi put video toplu vodu, bojler, sijalicu i tri puta jeo na dan. (Markov 2013, 59)

Ponovo mi pada mrak na oči slušajući i gledajući ispred sebe tipičnog Bečliju, koji je jedva dočekao da čuje moj strani akcenat i da sve što mu se danas loše dogodilo istrese pre svega na taksisti, a pogotovo strancu. (Markov 2013, 61)

S druge strane, loš i nepravilan nemački jezik govore neki gastarbajteri, kao na primer u ovakvim formulacijama prevoda s nemačkog koje Markov daje:

„Znaš, ovaj čovek trebati stan...trebati odmah, ne čekati, imati velike probleme...da, nema problem, uvek lepo plaćati.“

Takav jezik smešta gastarbajtere svakako na marginu društva, negativno ih ocenjujući, budući da je „vrednovanje jezika u velikoj meri povezano s vrednovanjem osobe koja ga govori“ (Pajić 2014, 304).

Vlaški jezik govore međusobno neki gastarbajteri u romanu kroz kratke upadice, ali najveći deo dijaloga se odvija na dijalektu iz istočne Srbije (koji u širem smislu pripada kosovsko-resavskom dijalektu), gramatički nepravilnom:

„Ti se sviđa, bre sinko, aaa? Mi će izbacimo ove stvari, će dođu Buda i Jela sa kombi. Će se sredi sve“; „Šće faće, Boska! Ovaj dečko mi prijatelj i mnogo dobar čovek, garantujem za njega. Te molim, vidi sa Švabu, mu hitno treba stan, onaj kabinet de ti stoju stvari“, itd.

U ovom dijalekatskom govoru, na primer, zastupljena su samo četiri padeža, iako ne čujemo znamo da je i akcentovanje reči drugačije, a uočljivo je presecanje glagolskog oblika u futuru gde je pomoćni glagol uvek odvojen od osnovnog (će dođu, će se sredi sve). Istine radi, treba reći da Markov ne uspeva uvek da bude dosledan u oponašanju dijalekta iz istočne Srbije, pogotovo kada njegovi likovi imaju duže pasaže u govoru. Tada se dogodi da govor koji je započeo dijalektom u nastavku bude prebačen na manje-više gramatički pravilan govor standardne jezičke varijante. U odnosu na standardni srpski jezik, dijalekti se smatraju nepravilnim i manje vrednim, a njihovi govornici se doživljavaju komično, ruralno i neobrazovano, implicirajući i slabu ekonomsku moć, dok za nepoštovanje određene jezičke norme slede sankcije socijalne prirode – omalovažavanje, nerazumevanje, umanjenje argumenata (Manasijević 2014, 614, 616, 627). Upotreba dijalekatskog govora u romanu je još jedan vid unutrašnje marginalizacije koji Markov koristi opisujući gastarbajtere.

Bečki sleng, kao primer diglosije u odnosu na standardni nemački jezik, Markov tu i tamo ubacuje kao ilustraciju govora Bečlija, ali i naših gastarbajtera koji su to poprimili živeći u austrijskom glavnom gradu, kao na primer u uzrečici koja iskazuje negodovanje – „Tepet oles!“³⁰ (sve ludo!), ili „Tes gibza net“³¹ (ovo nema nigde!), uvredljivo – „Tepate čuš“ (glupavi stranac)³² ili divljenje – „Lajbant kee... ojdaaa kuuul!“³³ (u, jebote, što je dobro, kul). Pomešane diglosije bečkog slenga i istočno-srpskog dijalekta pokazuje sledeći odlomak iz

³⁰ Deppert Olles

³¹ Des gibr's ja net

³² Depperte Tschusch

³³ Leiwand, geh. Oida, cool!

razgovora koji, u socio-kulturnom i lingvističkom smislu, ilustruje nisko vrednovanu poziciju gastarbajtera kroz vrstu posla koji obavljaju i njihovu neobrazovanost (Markov 2013, 25):

A radila sam u taj hotel najgori poslovi. Brišem za ovima što se švalerišu, muka mi pripada, krv i ono drugo, one gume, da prostiš, pa ženski ulošci, i tamponi, ču se zarazim, ču zarazim i dete. Dolaze sve neki smrdljivi sa nekim ženskim opajdarama. Daju mi one praškove da inficiram kreveti pa još da čekam pare, *Oles tepat!*

Šta da inficirate?

Pa ti njihovi kreveti.

Dezinfikujete?

Da, to, kako se zove.

Poseban slučaj predstavlja mešanje jezika koje Markov negativno vrednuje i naziva ga *šifrovanim govorom*. Za neke lingviste preključivanje (*code-switching*) i mešanje (*code-mixing*) kodova predstavljaju sinonime, drugi smatraju da postoji razlika, no kako bilo reč je o jukstapoziciji dva jezika, o mešanju i alternativnom ubacivanju reči ili čitavih rečeničkih sklopova dva ili više različitih jezika u okviru istog diskursa, često bez promene teme razgovora (v. Auer 1999, Ilić Marković 2011, Dodig 2013, Vuletić 2016). Takav „šifrovani govor“ je, osim onima koji ga koriste, drugima skoro nerazumljiv:

Bila sam po pare u hotel, mislela opet da će mi pobećne, jooo, vas sol ih machen komst obe, pusti me sad, evo sam u taksi, ma pusti me kad ti kažem, će zatvoru kindergarten, pa posle da plaćam nahmitag betrojung keee, ostavi me sad lasmih bite, ne zanima me to! (Markov 2013, 25)

Ili:

Vir sind cuzamen, ima nas još dvije, ja i moje drugarice. Kee, Sindi, koom šnel, taksi je ovdje! Goco, šnel, faren wir vek! Sačekajte, saće one, u štiklama su pa ne mogu brzo, a i popile su malo.

Guten Abend!

Čovjek je naš!

Pa to je ovaj didžej, moderator, ur lajband!

Da, ne možemo vas prepoznat, kee, Sindi, er war hojte sis. Gdje ćemo? Ide-mo u Vivu večeras!

Ih kan niht, loše mi je, mus ih fašjniclih kocen.

Ako nisam umro od sekta, Milanovih ušiju i Matine rakije, ovi pokretni čiviluci šifrovanog govora mogu da mi za večeras zadaju završni udarac. (Markov 2013, 156)

Takva upotreba jezika dovodi do nastanka migrantskog idioma ili „gastarbajterskog govora“, kako se često pogrdno naziva govor migranata, konstatuje Gordana Ilić Marković. Ona smatra da takva „jezička igra“, ako se ne prevaziđe, može imati dalekosežne posledice po obrazovanje govornika, odnosno, da

se izgradnja komunikativne kompetencije ne može prevazići samo adekvatnim dvojezičnim obrazovanjem, već i poznavanjem kulture određene jezičke zajednice (Ilić Marković 2011, 785). S druge strane, takav *dijasporalni jezik* nastaje kao spontani i neminovni proces u migracijskom kontekstu i traje izvesno vreme kao „životni ciklus jedne bilingvalne zajednice“, stoga ga ne treba osuđivati, po mišljenju Julijane Vuletić (2016, 610). To može, ali i ne mora, da na kraju dovede do potpune zamene jezika, kada jezik A (srpski) ustupi mesto dominantnom i vrednijem jeziku B iz okruženja (nemačkom), što je slučaj kod mladih generacija migranata. Kako to predstavlja Jagoda Granić, „na početku je code-switching, pa onda code-mixing (pidžinizacija) a u konačnoj fazi slijedi izbor samo jednog, najčešće prestižnog većinskog jezika“ (Granić 2013, 39).

Videli smo iz odlomka na početku potpoglavlja da pisac David Albahari smatra pojavu jezičkog mešanja nesrećnom posledicom života u emigraciji, koja dovodi do toga da na kraju takav govornik gubi oba sveta kojima bi mogao da pripada, i onom iz koga je potekao i drugom domicilnom. Darko Mrakov ima sličan stav kritikujući naše ljude koji, zarad brže integracije, ne uče svoju decu maternjem jeziku: „Blago nama kad čekamo da nam klubovi, crkva i konzulat uče decu srpski. Zar to ne treba da rade roditelji?“ (Markov 2013, 147).

Previše je složena diskusija, a za ovaj rad i preobimna, o važnosti jezika za kulturno-etnički identitet iseljenika. Da li jezik etničkog porekla treba po svaku cenu čuvati u emigraciji i na koji način jeste važno pitanje. Nadalje, o kojoj generaciji imigranata je reč – prvoj koja svoj maternji jezik nikada neće zaboraviti niti izbaciti iz upotrebe, drugoj generaciji koja meša jezike a kojoj je maternji ili nativni jezik prvonaučeni, ili trećoj i svim kasnijim generacijama kojima je jezik etničkog porekla „jezik nasleđa“ (*heritage language*)³⁴ dok im je primarni dominantni jezik okruženja i zemlje življenja. Potom, da li treba insistirati na kvalitetnoj i gramatički ispravnoj dvojezičnosti, ili treba proces prepustiti nekoj svojoj neminovnosti koja prolazi kroz „šifrovanu“ fazu pre nego što, eventualno, dovede do umiranja jezika etničkog porekla u kontekstu dijaspore, a time i do gubitka (ili ne?!)³⁵ etničkog identiteta. No, kako bilo, Albahari je u jednom svakako u pravu: jezik predstavlja granice našeg sveta i onaj jezik za koji se,

³⁴ U skorijoj literaturi jezik kojim se mlađi imigranti služe u okviru doma i porodice, a koji predstavlja jezik njihovog etničkog porekla, naziva se *heritage language* (v. Zhang et al. 2018) ili *ancestral language* koji bi se bukvalno mogao prevesti kao „jezik nasleđa“ ili „nasleđeni jezik“ ili „predački jezik“. To je jezik koji oni nisu primarno naučili ukoliko se pođe od pretpostavke da im je primarni jezik onaj koji govori dominantna većina u zemlji useljenja. S druge strane, *native language* jeste jezik etničkog porekla ukoliko su deca migranata njega primarno naučila, a kao usvojeni drugi jezik je onaj koji su stekli obrazovanjem i komunikacijom u stranoj sredini u kojoj žive (v. <https://study.com/academy/lesson/heritage-language-learning-definition-example.html>)

³⁵ Julijana Vuletić ističe da jezik nije uvek ono što povezuje pripadnike migrantske zajednice, već njihovo poreklo koje predstavlja aspekt njihovog identiteta (Vuletić 2016, 602).

kao imigranti, odlučimo da ćemo ga govoriti – etničkog porekla ili usvojeni ili ponajbolje oba – postaće polje našeg kulturnog prostiranja. Ne moramo izgubiti oba sveta, već možemo postati bilingvalni i bikulturalni.

Etničke predrasude i osećaj diskriminacije

U kontekstu migracija neminovno se nameće pitanje *etničkih predrasuda* koje, o međusobnim karakteristikama, gaje obe strane, i domaći i migranti. Predrasude, kao najčešći oblik negativne stereotipizacije, deluju u skladu „s načelom pojednostavljivanja, iskrivljavanja, generalizacije i karikaturalizacije, pokazuju manipulativne predispozicije, ali i civilizacijsko devalviranje koje podstiče antagonistički stav prema etničkoj, ideološkoj ili rodnoj drugosti” (Lazarević Radak 2011, 23). Budući da su predrasude teško iskorenjive i da žilavo opstaju uprkos nastojanjima da se u javni diskurs uvede više tolerancije prema Drugom i drugačijem, važno je reći da je, i pored toga, u Evropi tokom 90-ih i 2000-ih godina uočena povećana ksenofobičnost, rasizam, porast predrasuda i netrpeljivost prema imigrantima i izbeglicama o čemu svedoče različita istraživanja, između ostalih i Eurostata, Eurobarometra i Evropskog istraživačkog društva (v. Zick, Pettigrew and Wagner 2008). Smatra se da je do toga došlo usled jačanja desničarskih stranaka i s njima povezanih ideologija koje su imale uticaj na javni diskurs u zemljama EU. Razlozi za jačanje desnih ideologija, netolerantnih prema strancima, neki autori vide u ekonomskoj recesiji do koje je došlo 90-ih u zapadnoj Evropi, potom u ratovima i izbeglištvu, u proširenju Evropske unije zemljama iz istočne Evrope i masovnom preseljenju njihovih građana u zemlje zapadne Evrope, te u načelnom stavu stanovnika mnogih evropskih zemalja koji migrante konstantno vide kao opasnost i pretnju. Ističe se činjenica da mnoge zemlje, poput Austrije, Nemačke ili Belgije, sebe nikada nisu smatrale imigracionim zemljama pa se u tom kontekstu razmatra ne samo loš položaj gastarbajtera već i njihovih potomaka, druge i treće generacije koji se i dalje smatraju imigrantima a ne ravnopravnim sugrađanima (v. Zick et.al. 2008, 239). Posebno se ukazuje na to da se, osim otvorenih i javnih ispoljavanja netrpeljivosti i predrasuda, sve više u kontekstu Evropske unije i njene ideologije, koja zagovara multikulturalnost i otvorene granice, uočavaju razni suptilni, prikriveni vidovi diskriminacije prema strancima (Zick et al. 2008, 240–241). Takav vid suptilne diskriminacije, osećaj nepoželjnosti, imaju mnogi naši sunarodnici kroz odnos koji Austrijanci pokazuju prema njima kada vide nastavak „ić“ u prezimenu³⁶. Vibke Zivers je takođe pisala o diskriminaciji u Austriji kao zemlji u kojoj su

³⁶ Tokom istraživanja naših iseljenika mnogo puta su mi sagovornici u Beču skretali na to pažnju, isticali osećaj distance i suptilne diskriminacije prema njima zbog prezimena na „ić“. O tome vidi i u Brujić 2018, 107–108.

90-ih ojačale konzervativne političke stranke i ksenofobična raspoloženja što je, kao reakciju, pokrenulo neke protestne aktivnosti domaćih javnih ličnosti, ali i migranata (Sievers 2008). U okvirima simboličke geografije i imagologije, koji su zaslužni za predstave o „kolektivnim svojstvima”, piše Gordana Đerić, pojam „etničkog karaktera” nastavlja svoj život, bar kao predstava. „Zato i ne čudi što je i javni jezik jedino razumljiv ako je esencijalizovan“ (Đerić 2009, 14, 17).

U tom svetlu možemo sagledati i pominjanje različitih etničkih predrasuda u Markovljevom romanu koje Austrijanci imaju prema Srbima³⁷, ali i obrnuto, a iskazano kroz razgovore i razmišljanja glavnog junaka. Nema potrebe navoditi sve primere predrasuda i omraze kojih ima na većem broju stranica u romanu: diskusije o međusobnim odnosima počev od ubistva prestolonaslednika Franje Ferdinanda i Prvog svetskog rata, pa preko Hitlera i Drugog svetskog rata, zaključno sa ratnim dešavanjima u bivšoj Jugoslaviji 90-ih i medijskom propagandom koja je to pratila, pri čemu se ne zna ko kome upućuje grde uvrede i kritike: Srbi su užasni, glupi, primitivni, opasni, „rađaju se sa nožem u zubima“, dok su Austrijanci hladni, nadmeni, arogantni, lažno fini i kulturni ispod čega leži trulež, perverznost, civilizacijska iscrpljenost, itd. Markov, kroz usta svog glavnog junaka, ispoljava sopstvenu netrpeljivost i kritiku odnosa koje neki Austrijanci, bili oni obični građani ili predstavnici javnosti,³⁸ imaju prema srpskim građanima i doseljenicima.

³⁷ Osim što su Balkan, a s njime i Srbija, bili „plod kontinuiranog imperijalizovanja ovog prostora negativnim predstavama“ (Đerić 2009, 15), nesumnjivo je da su ratna dešavanja iz 90-ih godina prošlog veka, a s tim u vezi jaka negativna propaganda u medijima, doprineli rasplamsavanju nekih starih austrijskih (austrougarskih) predrasuda i stvaranju novih o Srbima. O tome su mi govorili mnogi moji ispitanici, a isto to su rekli i Mariji Brujić njeni sagovornici dok je istraživala u Gracu (Brujić 2018, 108–109, 120–121). Na više mesta u romanu posledice ratnih dešavanja i propagande na status Srba u Austriji pominje i Markov.

³⁸ Kao primer može se navesti razgovor glavnog junaka i inspektora u policijskoj stanici na stranama 245–248. Između ostalog, inspektor Austrijanac, koji govori hrvatski, kaže Draganu:

- Reći ću vam iskreno: u mojoj porodici i okruženju, još dok sam bio mali, za nas je bilo normalno da riječ Srbin ili srpsko označava nešto loše. Kasnije sam se osvedočio da je tomu tako. Najgore stvari u ovome gradu činite baš vi.
- Na to mu Dragan odgovara:
- Taj ste pogrešan utisak stekli gledajući ove sitne kriminalce i mučenike gastarbajtere. Ali, većina su poštene i radni ljudi. Ne valjamo vam, ali smo dobri kad obavljamo najteže poslove za mizeran novac.
- Nešto kasnije u razgovoru inspektor će naglasiti:
- Vi ste došli k nama i točka. Mi vas nismo zvali... Tko vas sad pita za što? Nama je ostao novac, a novcem se može kupiti sve: i istina i istorija i ideali. Mi opstajemo, živimo, a vi patite i dolazite k nama da nas služite i radite za nas.

Verovatno je Markov u roman uneo svoja lična negativna iskustva, mada na jednom mestu njegov junak Dragan kaže Austrijancu: „Nije meni problem da poštujem vaš sistem i vaše vrednosti, jer ja to i činim sa velikim zadovoljstvom, ali je problem u tome što kod vas nailazim na večito nipodaštavanje“ (Markov 2013, 246). Smatram da je važno istaći da se romani Darka Markova odvijaju upravo u gorepomenutom vremenu i kontekstu jačanja desnih, ksenofobičnih i diskriminatornih konzervativnih ideologija, pa se otuda nameće utisak da je iskazivanje ekstremnih negativnih stavova rezultat takve jedne atmosfere i javnog raspoloženja, kao i povratne reakcije. Ipak, bez obzira na to što su austrijsko-srpski odnosi kroz istoriju bili opterećeni političkim i ratnim sukobima što je, nesumnjivo, doprinelo stvaranju negativnih predstava i emocija na obe strane, treba se uvek zapitati da li je „druga strana“ (koja god bila) sasvim nedužna i neodgovorna za sliku koja je o njoj stvorena.

Integracija i multikulturalizam

Ako se ima u vidu činjenica da Austrija sebe nikada nije smatrala imigracionom zemljom (v. Castels 1986; Zick et al. 2008; Sievers 2014), i da pitanje stranih radnika i problematizacija kulturne različitosti, kao i integracija, u fokus ulaze tek devedesetih godina XX veka, dok se prve javne politike o ovim pitanjima pojavljuju tek u dvehiljaditim godinama (v. Wets 2006; Sievers 2014; Latcheva and Herzog-Punzenberger 2017), postavlja se pitanje na koje se sve načine imigranti mogu integrisati u austrijsko društvo, a da ne budu asimilovani, odnosno da budu prihvaćeni kao ravnopravni građani sa svojim posebnostima. Kada je reč o prvoj i drugoj generaciji gastarbajtera, slobodno se može reći da se pitanja integracije uopšte nisu ni postavljala. Niti je za državu Austriju to bila politička agenda, niti su gastarbajteri to želeli. Vibke Zivers piše da gastarbajtere, bilo koje nacionalnosti, Austrija nije smatrala da treba da uključi u svoju politiku, društvo ili kulturu. A kada je pitanje integracije ušlo u javni i državni fokus, onda se pre svega očekivalo od imigranata, kao njihovu dužnost, da se prilagode i nauče jezik i kulturu, a nije se očekivalo i od države da u tom procesu pomogne imigrantima, zbog čega je, po nekim istraživanjima, od 33 ispitivanih zemalja Austrija rangirana na 24. mestu po pitanju primene integracione politike. Pritom, ističe Vibke Zivers, Austrija u svojoj kulturnoj politici pre svega finansijski pomaže i podržava visoku umetnost – klasičnu muziku, pozorište, književnost, slikarstvo čime, u strukturalnom smislu, u velikoj meri etnički isključuje gastarbajtere i njihove potomke iz bivše Jugoslavije i Turske koji, u obrazovnom i

-
- U pravu ste, gospodine inspektore, potpuno u pravu, samo što će vaš sistem pasti na doner kebabu. Mislim da taj slučaj niste predvideli kada ste dvesta godina unapred planirali. Omaklo vam se doner mit alem.

profesionalnom smislu, pripadaju nižim ili niže srednjim društvenim slojevima te tako uglavnom ne uspevaju da se domognu sredstava predviđenih za kulturno ispoljavanje imigranata i manjinskih grupa (Sievers 2014, 28).

S formalnom i nominalnom promenom političkog kursa ka multikulturalizmu i diskursu o potrebi integracije, ta pitanja su se otvorila i za Markova, koji se na nekoliko mesta u romanu time pozabavio. On pominje da se od imigranata očekuje da nauče nemački jezik, da im deca govore nemački, da se ponašaju primereno uzusima kulturoloških očekivanja zemlje domaćina i da se ne ističu preterano. Takva očekivanja mi ne izgledaju ni uvredljiva ni neizvodljiva, no jasno je da iza tog nominalnog stava postoje čitavi nivoi primene i razumevanja tih principa koji mogu odudarati od javno formulisanog i proklamovanog stava, te u tom smislu, s gorčinom, Markov kaže: „Za Švabu je integracija ako im pričaš kako je najbolji i najpametniji, kako si ti ovde prvi put video osnovne civilizacijske tekovine... i kako si dragom Bogu zahvalan što živiš sa njima, a oni ti dali mogućnost za to i, ako ti se ne sviđa, možeš slobodno da ideš odakle si došao“ (Markov 2013, 141). Markov u romanu ismeva praktičnu primenu politike integracije gde, u suštini, i dalje nikoga nije briga za onog drugog ali je isplativo o tome pričati i proturati kroz razne projekte³⁹, pa ironično zaključuje Radišinin rečima: „Videle Švabe da će ih preplavimo pa izmislile integraciju“ (Markov 2013, 140).

Za kraj

Roman Darka Markova, zasigurno, predstavlja opisima bogatu etnografsku prozu ili *fakciju*, sa puno tema koje bi se, svaka za sebe, mogle pretočiti u po jedan poseban antropološki ogled iz korpusa kulturoloških navika, ponašanja, načina života i stavova naših migranata u Beču. Svaka od tih tema, kojih se Markov dotakao, govori o „sudaru dva sveta“. O preterivanjima u ličnom pokazivanju, iracionalnom ponašanju, neobuzdanim sklonostima, laktaškom uspinjanju društvenim lestvicama, u netrpeljivosti prema drugom i drugačijem, upornom istrajavanju u svojim običajima i u raskoraku pomešanih jezika, itd. Ili, pak, o potcenjivanju bračnih i porodičnih odnosa, ograničenim mogućnostima za uspeh, potcenjenom statusu, skućenim životnim izborima, osećanju otuđenosti

³⁹ Primer je priča Raleta „biznismena“: „Boli, bre, Švabe za nas i nas za njih, oni moraju po pravilima, ono, šatro multikulti, svi smo mi isti, svi se nešto volimo, a ne j..., brate, niko nikog. Ali, šta ćeš, to je sada moderna priča: ljudska prava, manjine, integracije... Tu leži kinta, a mi smo tu da se ograbimo o kintu... Tralala, šalala... Ja obučem tirolsku bluzu ako treba, Švaba stavi brojanicu i krenemo po manifestacijama da sviramo k.... Posle odemo na klopnu i piće da opravdamo pare. Tako ti se sad radi“ (Markov 2013, 152).

i nepoštovanja, međusobnom nerazumevanju, neprihvatanju drugačijih vrednosti, neusklađenosti ili neizgrađenosti kulturnih navika.

Ono što je uistinu važno razumeti jeste da je život srpskih migranata u Beču specifičan: njihov položaj veoma brojne, heterogene i kontaktima isprepletane dijasporalne zajednice, koja živi u blizini domovine, u velikoj meri određuje složeni karakter njihovog stranstvovanja u Austriji. Iako je Markov čitaocima ponudio jedan ugao posmatranja, uperio pogled na jedan sasvim određeni sloj ljudi, smatram da je uspeo da svojim slikovitim, dokumentarističkim stilom pisanja opiše svu raznolikost iskustva naših ljudi u Beču, da se dotakne ili podrobnije razmotri mnoge teme koje su za njih egzistencijalno važne, a za etnologa i antropologa predstavljaju dragocen dokument o životu u emigraciji.

I pre nego što zaključim ovaj rad, osvrnuću se na važnog aktera: *bečke haustore* koji sumračno proganjaju Markova i njegove junake. Bečki haustor je, za pisca, metafora zemlje i grada u koji su gastarbajteri došli i ostali da žive, metafora njihovih života:

Svi će polako u svoje haustore, gde ih čeka svakoga njegov sumrak. Sumrak neispunjenih snova, promašenih života, propalih brakova, loših poslova, kompleksa i nemogućnosti da se dokažeš u stranom svetu i društvu koje gaji potpuno drugačije vrednosti. (Markov 2013, 156)

Literatura

- Adamović, Rade. 2010. *I ovdje i tamo*. Banja Luka: Grafid
- Albahari, David. 2019. *Dijaspora i druge stvari*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Antonijević, Dragana. 2010. *Ogledi iz antropologije i semiotike folklora*. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Antonijević, Dragana. 2011. „Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta“. *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 1013–1033. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i4.10>
- Antonijević, Dragana. 2013. *Stranac ovde, stranac tamo: antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar.
- Antonijević, Dragana i Ljubica Milosavljević. 2016a. „Starost gastarbajtera: strategije životnih izbora migrantske populacije u penziji“. *Etnoantropološki problemi* 11 (1): 113–135. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i1.5>
- Antonijević, Dragana i Ljubica Milosavljević. 2016b. „Treća opcija: oscilirajuća kretanja gastarbajtera u penziji“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXIV (3): 509–526. DOI 10.2298/GEI151019001A
- Antonijević, Dragana i Miloš Rašić. 2018. „Amaterske pozorišne predstave srpskih migranata u Beču“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXV (3): 493–510. <https://doi.org/10.2298/GEI1803493A>

- Auer, Peter. 1999. „From codeswitching via language mixing to fused lects: Toward a dynamic typology of bilingual speech“. *The International Journal of Bilingualism* 3 (4): 309–332.
- Banić Grubišić, Ana. 2018. „Umetnost i migrantsko iskustvo: 'gastarbajterska serija' Drage Trumbetaša“. *Antropologija* 18 (3): 23–44.
- Banić Grubišić, Ana. 2019. „Migrantska poezija – antropološka analiza zbirke pesama Drage Trumbetaša“. *Etnoantropološki problemi* 14 (4): 1161–1185. DOI: <https://doi.org/10.21301/eap.v14i4.5>
- Brandel, Andrew. 2019. „Literature and Anthropology“. *Oxford Encyclopedia of Anthropology*. Dostupno na: https://www.academia.edu/40424969/Literature_and_Anthropology
- Brujić, Marija. 2018. *Kulturne predstave o Evropskoj uniji i evrointegracijama Srbije među pripadnicima srpske dijaspe u Gracu*. Etnoantropološki problemi – Monografije, knj. 9. Beograd: Dosije studio – Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Brunvand, Jan Harold. 1981. *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings*. New York – London: W. W. Norton and Company.
- Castles, Stephen. 1986. „The Guest-Worker in West Europe: An Obituary“. *International Migration Review* 20 (4): 761–778.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2005. „Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata“. U *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, uredio D. Živić et al., 255–273. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- De Angelis, Rosa. 2002. „Introduction“. In *Between Anthropology and Literature. Interdisciplinary discourse*, edited by Rosa De Angelis, 1–7. London and New York: Routledge.
- Dégh, Linda and Andrew Vázsonyi. 1974. „The Memorate and the Proto-Memorate“. *Journal of American Folklore* 87 (345): 225–239.
- Divac, Zorica. 2003. „Vraćanje u severoistočnu Srbiju“. U *Tradicionalno i savremeno u kulturi Srba*, uredila Dragana Radojičić, 111–122. Posebna izdanja, Etnografski institut, knj. 49. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Dobrivojević, Ivana. 2007. „U potrazi za blagostanjem. Odlazak jugoslovenskih državljana na rad u zemlje zapadne Evrope 1960–1977“. *Istorija 20 veka*, br. 2, 89–100.
- Dodig, Milana L. 2013. „Značenjska društvena funkcija jezičkih poruka na Fejsbuku“. *Uzdanica X* (1): 97–108.
- Dragišić, Petar. 2015. „Gastarbajter kao filmski lik. Fenomen jugoslovenske ekonomske emigracije u jugoslovenskim igranim filmovima i serijama 70-ih i 80-ih godina“. *Tokovi istorije*, br. 2, 175–190.
- Dunphy, Graeme. 1985. „Migrant, Emigrant, Imigrant. Recent Developments in Turkish-Dutch Literature“. *Neophilologus* 85 (1): 1–23.
- Đerić, Gordana. 2009. „Stereotip i studije o Balkanu“. *Antropologija* br. 9, 11–26.
- Frejzer, Džemjs Džordž. 1977. *Zlatna grana 1. Proučavanje magije i religije*. Beograd: BIGZ.
- Granić, Jagoda. 2013. „Diglosija i dinomija vs. bilingvizam i bikulturalizam“. U *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II*, uredile Snežana Gudurić i Marija Stefanović, 35–44. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Greimas, A. J. 1966. *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.

- Ilić Marković, Gordana. 2011. „Dvojezična svakodnevica – predrasude i činjenice, srpski i nemački u Beču“. U *Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura”* (2), uredile Ljiljana Subotić i Ivana Živančević-Sekeruš, 779–789. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Ivanović, Vladimir. 2012. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u Austriji i SR Nemačkoj 1965–1973*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Jonjić, Pavao. 1988. „Identifikacija ‘gastarbeiters’“. *Migracijske teme* 4 (3): 285–291.
- Klimt, Andrea. 2000. „European Spaces: Portuguese Migrants’ Notions of Home and Belonging“. *Diaspora* 9 (2): 259–285.
- Kovačević, Ivan. 2009. *Urbane legende – ogledi iz američkog folklora*. Etnološka biblioteka knj. 39. Beograd: SGC – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Kovačević, Ivan i Dragana Antonijević. 2018. „Dva pripovedanja identiteta“. *Etnoantropološki problemi* 13 (1): 41–63. DOI <https://doi.org/10.21301/eap.v13i1.2>
- Kovačević, Ivan i Marija Krstić. 2011. „Između istorije i savremenosti: antropološko proučavanje gastarbajtera u 21. veku“. *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 969–982. DOI <https://doi.org/10.21301/eap.v6i4.8>
- Krstić, Marija. 2011. „Dijaspora i radnici na privremenom radu u inostranstvu: osnovni pojmovi“. *Etnoantropološki problemi* 6 (2): 295–318. DOI <https://doi.org/10.21301/eap.v6i2.1>
- Latcheva, Rossalina and Barbara Herzog-Punzenberger. 2011. „Integration Trajectories: A Mixed Method Approach“. In *A Life-Course Perspective on Migration and Integration*, edited by Matthias Wingens, Michael Windzio, Helga de Valk and Can Aybek, 121–143. London – New York: Springer.
- Laterza, Vito. 2007. „The Ethnographic Novel: Another Literary Skeleton in the Anthropological Closet?“. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society* 32 (2): 124–134.
- Langnes, L.L. and Gelya Frank. 1978. „Fact, Fiction and the Ethnographic Novel“. *Anthropology and Humanism Quarterly* 3 (1–2): 18–22. Online Issue 2009. DOI <https://doi.org/10.1525/ahu.1978.3.1-2.18>
- Lazarević-Radak, Sanja. 2011. *Na granicama Orijenta. Predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva rata*. Pančevo: Mali Nemo.
- Lebkowska, Anna. 2012. „Between the Anthropology of Literature and Literary Anthropology“. *Teksty Drugie*, No. 2, 19–29. Special Issue – English Edition. Dostupno na: <http://rcin.org.pl>
- Malinowski, Bronislaw. 1971. *Magija, nauka, religija*. Beograd: Prosveta.
- Manasijević, Marija. 2016. „Kritička analiza diskursa južnjaka na RTS-u – primer serije ‘Porodično blago’“. *Sociologija* LVIII (4): 612–630. DOI: 10.2298/SOC1604612M
- Markov, Darko. 2010. *Sumrak u Bečkom haustoru*. Sofia: Svetulka 44.
- Markov, Darko. 2013. *Sumrak u bečkom haustoru 2. Baba Boska*. Sofia: Svetluka 44.
- Marković, Predrag. 2009. „Izgubljeni u transmigraciji? Srpski gastarbajteri između sveta“. *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti* VII (4): 7–24.
- Narayan, Kirin. 2008. „Ethnography and Fiction: Where Is the Border?“. *Anthropology and Humanism* 24 (2): 134–147. DOI <https://doi.org/10.1525/ahu.1999.24.2.134>

- Nic Craith, Máiréad and Ullrich Kockel. 2014. „Blurring the Boundaries between Literature and Anthropology. A British Perspective“. *Ethnologie(s) du littéraire. Ethnologie française* 44 (4): 689–697.
- Nic Craith, Máiréad and Laurent Sebastian Fournier. 2016. „Literary Anthropology. The Sub-disciplinary Context“. *Anthropological Journal of European Cultures* 25 (2): 1–8. DOI: 10.3167/ajec.2016.250101
- Pajić, Ivana. 2014. „Identitet – prostor – granica – strano: identitet migranta“. *Filolog* V (9): 299–312. DOI 10.7251/fil1409299p
- Park, Robert E. 1928. „Human Migration and the Marginal Man“. *American Journal of Sociology* 33 (6): 881–893.
- Porteous, Douglas J. 1985. „Literature and Humanist Geography“. *Area* 17(2): 117–122.
- Poyatos, Fernando. 1988. „Introduction“. In *Literary anthropology : a new interdisciplinary approach to people, signs, and literature*. Amsterdam – Philadelphia : J. Benjamins Pub. Co.
- Radulović, Lidija B. 2017. „Crna i bela magija kao kulturno nasleđe: predstave mladih u Boru o vlaškoj magiji“. *Etnoantropološki problemi* 12 (4): 1153–1176. DOI <https://doi.org/10.21301/eap.v12i4.8>
- Rapport, Nigel. 1994. Book Review: „Jane Austen and the Fiction of Culture: An Essay on the Narration of Social Realities“. Richard Handler and Daniel Segal. The Anthropology of Form and Meaning Series. J. David Sapiro, ed. Tucson: University of Arizona Press, 1990. *American Ethnologist* 21 (1): 216–217.
- Schmidt, Nancy J.. 1981. „The Nature of Ethnographic Fiction : A Further Inquiry“. *Anthropology and Humanism Quarterly* 6 (1): 8–18. DOI <https://doi.org/10.1525/ahu.1981.6.1.8>
- Sievers, Wiebke. 2008. „Writing Politics: The Emergence of Immigrant Writing in West Germany and Austria“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (8): 1217–1235. DOI: 10.1080/13691830802364817
- Sievers, Wiebke. 2014. „A contested terrain: Immigrants and their descendants in Viennese culture“. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 21(1): 26–41. DOI: 10.1080/1070289X.2013.828622
- Stanišić, Saša. 2010. „Tri mita o imigrantskoj književnosti“. (*Sic!*) časopis za po-etička istraživanja i djelovanja, 22. juni 2010. Dostupno na: <https://sic.ba/rubrika/stav/page/12/>
- Tallman, Janet. 2002. „The ethnographic novel: finding the insider’s voice“. In *Between Anthropology and Literature. Interdisciplinary discourse*, edited by Rosa De Angelis, 11–22. London and New York: Routledge.
- Teraoka, Arlene Akiko. 1987. „Gastarbeiterliteratur: The Other Speaks Back“. *Cultural Critique* 7, The Nature and Context of Minority Discourse II: 77–101.
- Todorova, Marija. 1999. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.
- Vuletić, Julijana. 2016. „Leksičke transferencije u govoru Srba u Nemačkoj: na primeru srpske zajednice u Ingolštatu, Bavarska“. *Etnoantropološki problemi* 11 (2): 601–626. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i2.14>

- Wets, Johan. 2006. „The Turkish Community in Austria and Belgium: The Challenge of Immigration“. *Turkish Studies* 7 (1): 85–100.
- White, Paul. 1985. „On the Use of Creative Literature in Migration Study“. *Area* 17 (4): 277–283.
- Zhang, Jingyi, Jessica M. Dennis and Christinalee Houseman. 2018. „The role of family and community bicultural socialization in the bilingual proficiency of immigrant young adults“. *International Journal of Intercultural Relations* 67: 44–57. DOI <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2018.09.003>
- Zick, Andreas, Thomas F. Pettigrew and Ulrich Wagner. 2008. „Ethnic Prejudice and Discrimination in Europe“. *Journal of Social Issues* 64 (2): 233–251. DOI: 10.1111/j.1540-4560.2008.00559.x
- Žikić, Bojan, Miloš Milenković i Danijel Sinani. 2018. „Socijalno-ontološki solipsizam u delu Filipa K. Dika“. *Etnoantropološki problemi* 13 (1): 111–133. DOI <https://doi.org/10.21301/eap.v13i1.6>

Dragana Antonijević

Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

Viennese Hallways in Darko Markov's Bleak Vision

This paper analyzes the novel *Twilight in the Viennese Hallway 2 (Old Boska)* (2013) by Darko Markov, a migrant-writer from Vienna. The novel describes the way of life and culturological characteristics of Serbian immigrants in Austria through two generations – the gastarbeiter as the older immigrant stratum of migrant workers in the 1970s and 1980s, and the younger, well-educated people who immigrated in the 1990s, fleeing the wars in the former Yugoslavia and the dire economic situation in Serbia due to inflation and international sanctions. Through the seemingly simple storyline about the marital and romantic problems of the protagonist – a young intellectual from Belgrade who arrived in Vienna in the 1990s, the author constructs a dense narrative network of the main character's various experiences, describing the difficulties of adjusting and coping in a foreign country. The protagonist simultaneously comes up against two worlds with different value systems – on the one hand, that of the gastarbeiter, his compatriots, whose way of life, attitudes and behaviors he often finds strange and unacceptable, sometimes even irrational, and on the other hand, the prejudices, intolerance and lack of understanding exhibited by Austrians not only towards him but also towards other immigrants. His path crossing that of various other characters, the protagonist himself undergoes changes in his search for meaning and for his place in a foreign land.

In his description of characters and their actions Darko Markov uses the literary technique of realism, relying to a great extent, by his own admission, on real-life persons and events. His mimetic narrative technique can thus be characterized as *faction* – a blend of fiction and facts, enriched with numerous ethnographic descriptions of the traits, behavior, appearance, speech and value system of the gastarbeiter and other migrants in the Austrian capital. In that sense Markov's novel belongs to the genre of ethnographic prose as it abounds in anthropologically and ethnologically relevant themes and motifs. In a wider sense, the novel belongs to migrant literature defined in terms of the theme, characters and content relating to the life of migrants, and, secondly, the author who is himself an immigrant.

The paper first provides a literary-ethnographic analysis through the structural elements of its composition – the plot, the characters (attributes, actions and motivation), the narrative time frame and the space that Serbian immigrants in Vienna inhabit and move around in. It then proceeds to analyze through anthropological interpretation some of the novel's motifs and themes, specifically, the problems of ethnic prejudice, integration into the host society, the marginal position of immigrants through two types of marginalization – exterior marginalization in the form of their socio-economic status, and interior marginalization through exoticization and stigmatization, and also the question of language as an important ethnic and cultural marker.

Key words: immigrants, Vienna, Serbs, ethnographic *faction*, gastarbeiter/migrant literature, literature of migration, Darko Markov

Les couloirs de Vienne dans la vision crépusculaire de Darko Markov

Dans cet article est analysé le roman *Crépuscule dans le couloir de Vienne 2 (Grand-mère Boska)* (2013) de Darko Markov, écrivain-migrant de Vienne. Le roman est une description de la façon de vivre et des caractéristiques culturelles des immigrants serbes en Autriche à travers deux générations d'immigrés – les gastarbeiters en tant que vague d'immigrés plus ancienne des „travailleurs temporaires à l'étranger“ des années 70 et 80 du XXe siècle, puis des gens plus jeunes, éduqués et instruits qui ont migré dans les années 90 du XXe siècle fuyant les conflits en ex-Yougoslavie et la situation économique difficile en Serbie provoquée par l'inflation et les sanctions internationales. À travers une intrigue apparemment simple, les problèmes conjugaux et amoureux du personnage principal – jeune intellectuel de Belgrade arrivé à Vienne dans les années 90, l'auteur construit un réseau narratif dense des événements variés que vit son héros, décrivant les difficultés d'adaptation à l'étranger. Le personnage principal est simultanément confronté à deux mondes aux systèmes axiologiques

différents – aux gastarbeiters, ses compatriotes, dont les modes de vie, les positions et les comportements semblent souvent bizarres et inacceptables, parfois irrationnels, et d'autre part il lutte contre les préjugés ethniques, l'intolérance et l'incompréhension que les Autrichiens expriment non seulement à son égard mais aussi à l'égard des autres étrangers-immigrants. En croisant des personnages divers, le héros lui-même subit des changements au cours de sa recherche du sens de la vie et de sa place dans un monde étranger.

Darko Markov utilise le procédé réaliste dans la description des personnages et de leur conduite, s'appuyant dans une grande mesure sur des personnages existants et des événements véritablement survenus, comme il le souligne lui-même. C'est pourquoi son procédé narratif peut être défini comme « faction » – alliance de la fiction et des faits, ces derniers enrichis de nombreuses descriptions ethnographiques des caractéristiques, comportements, apparences, parlers et du système axiologique des gastarbeiters et des autres migrants dans la capitale autrichienne. En ce sens, le roman de Markov appartient au genre de prose ethnographique étant donné qu'il abonde en thèmes et motifs anthropologiquement et ethnographiquement pertinents. Dans un sens plus large, le roman appartient à la littérature migrante définie aussi bien par son sujet, ses personnages et son contenu liés à la vie des migrants, que par son auteur immigré lui-même.

Le roman est d'abord soumis à une analyse littéraire et ethnographique à travers les éléments structuraux de sa composition – l'action, les personnages (attributs, comportements et motivation), le temps narratif et l'espace où vivent et se meuvent les immigrés serbes à Vienne. Puis, certains motifs et thèmes du roman ont été analysés dans une optique anthropologique, notamment le problème de la position marginale des migrants du fait de deux procédés de marginalisation: celui de marginalisation externe liée à leur statut socio-économique, puis celui de marginalisation interne résultant de l'exotisation et de la « stigmatisation », puis de la langue comme marqueur ethnique et culturel important.

Mots clés: immigrants, Vienne, Serbes, prose ethnographique, gastarbeiterliteratur/ littérature migrante, Darko Markov

Primljeno / Received: 9.03.2020.

Prihvaćeno / Accepted: 18.03.2020.